

De pink tide in Zuid-Amerika.

Een vergelijkende studie van de verkiezingsoverwinningen van Hugo Chávez, Luiz Inácio Lula da Silva en Néstor Kirchner.

Opleiding: MA Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief

Naam: Melvin L. van den Berg (3094359)

E-mail: m.l.vandenberg@students.uu.nl

Scriptiebegeleider: Dr. J. Pekelder

Oktober, 2011

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	p. 4
Inleiding.....	p. 5
Opbouw.....	p. 8
Vergelijkingen in (politieke) geschiedenis.....	p. 9
Hoofdstuk 1: Populisme en sociaaldemocratie in Zuid-Amerika.....	p. 12
De <i>pink tide</i>	p. 12
Populisme en het <i>reconstructed radical left</i>	p. 13
Dynamiek van het populisme in Zuid-Amerika.....	p. 15
Voormalige revolutionairen in een nieuw jasje.....	p. 19
Een uniforme buitenland- en handelspolitiek?	p. 23
Hoofdstuk 2: Venezuela. Chávez en het socialisme van de 21ste eeuw.....	p. 25
Inleiding.....	p. 25
<i>Puntofijismo</i> : dansen op de vulkaan.....	p. 26
De opkomst van Hugo Chávez.....	p. 27
Verkiezingsbeloftes en het socialisme van de 21 ^{ste} eeuw.....	p. 30
De <i>exceptionalism thesis</i> ontkracht.....	p. 34
Hoofdstuk 3: Brazilië. Lula en de transformatie van de Arbeiderspartij.....	p. 37
Inleiding.....	p. 37
Door de vakbonden ingegeven populisme.....	p. 38
Veranderende demografie van de PT.....	p. 40
Pragmatisme is de sleutel.....	p. 44
Hoofdstuk 4: Argentinië. De Kirchners en de lange weg van links peronisme.....	p. 47
Inleiding.....	p. 47
De erfenis van Perón.....	p. 48
Chaos als gevolg van neoliberale discipline.....	p. 52
Het IMF als boosdoener.....	p. 53
Focus op de eigen regio.....	p. 57
Conclusie.....	p. 60
Overeenkomsten.....	p. 60

Vershil in mate van radicalisme.....	p. 62
Bibliografie.....	p. 64
Bundels en monografieën.....	p. 64
Artikelen.....	p. 65
Online bronnen.....	p. 67
Bijlage 1.....	p. 69

Voorwoord

Toen ik in 2006 begon met studeren aan de Universiteit Utrecht was het vooral mijn interesse in Zuid-Amerikaanse politieke geschiedenis die me in de richting van internationale betrekkingen stuurde. Dat ik mijn masterscriptie zou gaan wijden aan een aan Zuid-Amerika gerelateerd onderwerp stond voor mij dan ook al vroeg vast. Halverwege mijn master ben ik gaan nadenken over wat ik het liefst zou willen gaan onderzoeken en kwam al snel uit bij het huidige onderwerp: de linkse golf die Zuid-Amerika sinds de verkiezing van Hugo Chávez in 1998 lijkt te overspoelen. Tussen zijn overwinning en het moment van schrijven hebben twaalf verschillende Zuid-Amerikaanse kandidaten met een linkse signatuur zich laten uitroepen tot president van hun land en Chávez zelf blijft de overwinningen ook aaneen rijgen.

Het ontplooiën van een interdisciplinaire benadering is bij een onderwerp als dit geen keuze maar een must. Even heb ik nog wel getwijfeld bij de vraag of het me zou gaan lukken om me meester te maken van de economische kant van het verhaal die ik onvermijdelijk de revue zou moeten laten passeren. Maar ik was verbaasd toen ik ontdekte hoeveel van mijn huidige kennis van economie zijn oorsprong vind in mijn interesse voor Zuid-Amerika. Onbewust had ik een deel van de benodigde kennis al opgedaan en had ik er veel plezier in die voor het schrijven van deze scriptie nog verder uit te breiden.

Utrecht, 17 oktober 2011

Melvin L. van den Berg

Inleiding

Toen Hugo Chávez op 2 februari 1999 werd beëdigd als 56ste president van Venezuela, was hij een vreemde eend in de bijt. Deze zich met het Bolivarianisme¹ identificerende voormalige paratroeper beloofde Venezuela het ‘Socialisme van de 21ste eeuw’ te brengen. Hij verraste de rest van de wereld met een ongekennde dosis anti-Amerikaans sentiment, maar niet direct in een gemeenschappelijk optreden met Zuid-Amerikaanse bondgenoten, want die waren er nog nauwelijks.

In Brazilië was de *Partido da Social Democracia Brasileira* (PSDB) de grootste partij, maar met het aantreden van Fernando Henrique Cardoso als president was deze partij afgeweken van de centrumlinkse koers door een alliantie te sluiten met het rechts-conservatieve *Democratas*. In Argentinië stond de ultraliberale Carlos Menem aan het roer. Na eerder in 1989 te zijn verkozen, verlengde hij zijn presidentschap in 1995 met een klinkende stembusoverwinning en kreeg zo van de bevolking het fiat om zijn beleid – dat vooral werd gekenmerkt door grote privatiseringen – voort te zetten. Chili werd geregeerd door de christendemocraat Eduardo Frei Ruiz-Tagle, Colombia werd aangevoerd door de conservatieve Andrés Pastrana Arango, Bolivia door voormalig dictator en inmiddels conservatief democraat Hugo Banzer en Peru door de vooral vanwege beschuldigingen van mensenrechtenschendingen en corruptie bekend geworden neoliberal Alberto Fujimori.

Enige sympathie voor Hugo Chávez was er wellicht in Ecuador, bij zijn ambtsgeenoot Jamil Mahuad die de linkschristelijke partij *Union Demócrata Cristiana* vertegenwoordigde. Hij moest echter in januari 2000 - nog voor hij halverwege zijn termijn was - het veld ruimen naar aanleiding van zijn *dollarizatiepolitiek*², die niet goed viel bij zowel de inheemse bevolking als het leger.

Anno 2011 zien we een geheel ander politiek landschap in Zuid-Amerika. Waar tien jaar eerder in vrijwel alle landen conservatieve presidenten de scepter zwaaiden, is

¹ Een politieke ideologie, vernoemd naar de Venezolaanse bevrijder Simón Bolívar, die tegenwoordig vooral in verband wordt gebracht met Hugo Chávez en voor een belangrijk deel is geënt op het werk van de Marxistische historicus en antropoloog Federico Brito Figueroa.

² Het koppelen van de nationale munt aan de Amerikaanse dollar of het gebruiken van de Amerikaanse dollar naast de eigen valuta.

een progressieve regering nu eerder regel dan uitzondering.³ Hugo Chávez is nog steeds aan de macht in Venezuela en Ecuador heeft in Rafael Correa ook een aanhanger van de Bolivariaanse stroming gevonden. Daarnaast heeft Luiz Inácio Lula da Silva in Brazilië een stevige basis gelegd voor zijn progressieve arbeiderspartij *Partido dos Trabalhadores* (PT) en is hij inmiddels opgevolgd door zijn protegé Dilma Rousseff. In Argentinië is Carlos Menem's partij niet meer dezelfde nu deze geleid wordt door de centrumlinkse *Peronista* Cristina Fernández de Kirchner, die het beleid van haar echtgenoot Néstor Kirchner † voortzet, die al in 2003 tot president was verkozen.

Ook andere landen hebben in de tussentijd een grote ommezwaai gemaakt. Zo werd Evo Morales in 2006 Bolivia's eerste Aymara indiaan die de presidentiële sjerp kreeg omgehangen. 'Met de hulp van het volk kunnen we een einde maken aan de koloniale en neoliberale staat' klonk het van achter een kathedraal, opgesteld tussen de eeuwenoude ruïnes van Tiwanaku. 'Als ik niet vooruit kom, geef me dan een zetje. Misschien maak ik fouten, maar de strijd van het volk en de strijd om de bevrijding van de Amerika's zal ik nooit verraden'⁴, verklaarde hij op een verbeterde toon die duidelijk maakte dat dit niet zo maar een presidentswissel was, maar één met verstrekkende gevolgen voor de plaats die Bolivia zichzelf toekende. Niet een individuele staat, maar een onderdeel van 'de Amerika's' waar ook Hugo Chávez zo vaak naar verwijst.

Met de toename van het aantal progressieve regeringen heeft ook het denken over Zuid-Amerikaanse integratie een vlucht genomen. De UNASUR⁵ is hier het belangrijkste product van. Het is een project gericht op de vereniging van de *Comunidad Andina* (een vrijhandelszone van Bolivia, Colombia, Ecuador en Peru), de *Mercosur* (een douane-unie van Argentinië, Brazilië, Uruguay, Paraguay, Venezuela en enkele geassocieerde leden) en het land Chili, dat geen deel uit maakt van een van beide organisaties. De UNASUR treedt waar nodig op in conflicten tussen Zuid-Amerikaanse landen onderling en tussen regering en oppositie binnen de afzonderlijke lidstaten. In 2008 werd bijvoorbeeld opgetreden bij een hoogoplopend conflict tussen de regering van de Boliviaanse president Morales en de conservatieve oppositie, die

³ Zie bijlage 1 voor een chronologisch overzicht van verkiezingsoverwinningen van progressieve kandidaten.

⁴ Teo Ballvé, 'The declaration of Tiwanaku', *NACLA report on the Americas*, vol. 39, no. 5 (maart/april 2006) 3.

⁵ *Unión de Naciones Suramericanas* (Unie van Zuid-Amerikaanse naties).

werd gesteund vanuit de Verenigde Staten. De twaalf leden van de UNASUR stelden zich unaniem op achter Morales en waarschuwden dat de oppositie niets anders verdiende dan een internationaal isolement zolang zij bleven aansturen op destabilisatie van het land.⁶ De betekenis van de zich uitbreidende autonomie van Zuid-Amerikaanse regeringen voor de stabiliteit van de progressieve coalities en vooral ook hun vermogen om pogingen tot inmenging van de Verenigde Staten en de eigen elite te verijdelen, is lastig in te schatten.⁷ Dat ‘*there is no alternative*’ voor de vrije markteconomie – zoals Margret Thatcher in de jaren ’80 talloze malen benadrukte – wordt in Zuid-Amerika inmiddels openlijk betwijfeld. Aanhangers van bijvoorbeeld Chávez en Lula beweren inmiddels een helder antwoord te hebben geformuleerd op het hen jarenlang opgedrongen ‘westerse’ neoliberalisme.

In deze scriptie zal ik de opkomst van een drietal progressieve Zuid-Amerikaanse presidenten nader onderzoeken. Daarbij ligt de nadruk op de vraag hoe haast continentbreed een klimaat heeft kunnen ontstaan waarin zo veel politici met vergelijkbare signatuur grote populariteit konden vergaren. Wat maakte dat Chávez in Venezuela, Kirchner in Argentinië en Lula in Brazilië voor zo velen zulke aantrekkelijke kandidaten werden? Sprongen zij in een machtsvacuüm, en zo ja hoe ontstond dit? Klopt de aanname dat zij alle drie hun overwinning(en) voornamelijk te danken hebben aan de lage klasse en de lagere middenklasse? Een subvraag daarbij is: welke rol speelde de toename van verzet van de bevolking tegen het door Washington opgedrongen neoliberalisme dat in de jaren ervoor was opgebouwd?

Hoewel dit voor de context van herverkiezingen wel aan bod zal komen, ligt de focus nadrukkelijk niet op de invulling van hun presidentschap, maar veel meer op het politieke en maatschappelijke klimaat dat hun opkomst mogelijk maakte. Iets anders ligt dit bij het derde hoofdstuk waarin de opkomst van Lula in Brazilië wordt omschreven. De reden hiervoor is de opmerkelijke situatie die ontstaat wanneer hij tijdens zijn eerste presidentschap zijn beloften niet kan waarmaken maar vervolgens met gemak een tweede keer wordt gekozen, alleen dan door een sterk gewijzigd

⁶ Raúl Zibechi, ‘UNASUR puts out its first fire in Bolivia: Brazil makes the difference’, <http://www.cipamericas.org/archives/1584> (geraadpleegd op 25 maart 2011).

⁷ Eric Hershberg, ‘Latin America’s Left: the impact of the external environment’. In: Maxwell Cameron en Eric Hershberg, *Latin America’s Left turns. Politics, policies & trajectories of change* (Boulder 2010) 233-249.

electoraat. Dit doet vermoeden dat zijn beleid aantrekkelijk is voor een ander publiek dan waar het oorspronkelijk voor bedoeld was.

Opbouw

In het eerste hoofdstuk zullen de belangrijkste termen besproken worden die nodig zijn om een beter begrip te krijgen van de dynamiek van het hedendaagse Zuid-Amerikaanse politieke klimaat. Zo komt het grootste onderscheid tussen de progressieve regeringen aan bod: dat van populistische partijen en voormalige revolutionaire partijen die weer herrijzen. Daarbij is er vooral aandacht voor het onderscheidende karakter van het Zuid-Amerikaanse populisme.

Het tweede hoofdstuk is een *case study* van Venezuela. Hierin wordt de opkomst van Hugo Chávez besproken, evenals de ideologie van zijn partij, zijn verhouding met de Verenigde Staten en de houdbaarheid van het concept van zijn ‘socialisme van de 21ste eeuw’.

Het derde hoofdstuk betreft een *case study* van Brazilië. Brazilië is een land met ongekend economisch potentieel. Sinds de verkiezing van Lula tot president heeft de Arbeiderspartij zich nooit zorgen hoeven maken over de eigen populariteit. Lula is gedurende zijn achtjarige presidentschap altijd populair gebleven en de verkiezing van zijn partijgenote Dilma Rousseff in 2010 was haast een formaliteit. Waarom kiest een land dat economisch al in de lift zit voor een vakbondsleider met een vrij radicaal CV? Een andere belangrijke vraag is of het beeld op basis waarvan hij in 2002 werd verkozen wel klopt. Tijdens zijn eerste termijn heeft hij immers weinig van zijn beloften waargemaakt maar hij is wel gemakkelijk herkozen.

In het vierde hoofdstuk zal nader worden ingegaan op de situatie in Argentinië. Hier zal worden besproken hoe er binnen dit land zo’n radicale ruk naar links gemaakt kon worden. Hoe is het mogelijk dat na een herverkiezing van Carlos Menem in 1994, gevolgd door de overwinning van Fernando de la Rúa in 1999 – wiens presidentschap desastreus eindigde⁸ – Argentinië kiest voor de relatief onbekende Néstor Kirchner? Wat beloofde hij het volk dat hen deed besluiten dat in een tijd van economische crisis het land geleid moest worden door een man met weinig ervaring - van dezelfde partij als Carlos Menem die Argentinië in deze afgrond had gestort - maar mét het vooruitzicht dat hij Washington wel even zou vertellen dat

⁸ In december 2001 braken rellen uit waarbij 26 doden vielen. De la Rúa trad af en moest uiteindelijk het presidentieel paleis per helikopter ontvluchten.

zij niet langer de economische politiek van het land zouden dicteren? Wat was het belang van die belofte?

De keuze voor juist deze drie landen is erop gebaseerd dat zij naar mijn mening drie verschillende stromingen representeren. Zoals in hoofdstuk 1 verder zal worden uiteengezet behoort Hugo Chávez tot de groep populistische politici en Lula tot de sociaaldemocraten, terwijl Néstor Kirchner meer een mengvorm van deze twee stromingen is. Niet geheel toevallig danken twee van de drie het grootste deel van hun internationale bekendheid aan de manier waarop zij de Verenigde Staten tegemoet treden. Velen zullen zich herinneren hoe Hugo Chávez in 2006 ten overstaan van de General Assembly van de Verenigde Naties George W. Bush uitmaakte voor ‘de duivel’ die ‘denkt dat hij de eigenaar van de wereld is’ en daaraan toevoegde dat hij de zwavellucht nog kon ruiken die op het podium was achtergebleven.⁹ Néstor Kirchner op zijn beurt daagde de Verenigde Staten op diplomatiek en economisch gebied uit toen hij in 2003 de strijd aanging met het IMF en weigerde zich neer te leggen bij de voorwaarden die het stelde aan de terugbetaling van de Argentijnse schulden. Zonder blikken of blozen schaarde Kirchner zich in het rijtje van paria-staten dat het had aangedurfd het IMF – volgens econoom Mark Weisbrot ‘*at the time, the most important avenue of Washington's influence in low-and-middle-income countries*’¹⁰ - nee te verkopen en verkreeg hiermee in de eigen regio een heldenstatus.

Tot slot zal in het zesde hoofdstuk een vergelijking worden getrokken tussen de drie meest prominente landen in deze scriptie en zal een antwoord worden gegeven op de eerder naar voren gebrachte vragen waarvan de hoofdvraag is: hoe heeft in grote delen van Zuid-Amerika een klimaat kunnen ontstaan waarin in korte tijd diverse presidenten met een linkse signatuur grote populariteit hebben kunnen vergaren en wat zijn de belangrijkste overeenkomsten en verschillen tussen de landen Venezuela, Brazilië en Argentinië?

Vergelijkingen in (politieke) geschiedenis

Bij het maken van een dergelijke vergelijking, bestaat het gevaar verstrikt te raken in onvermijdelijke generalisaties. Waar het in de sociologie normaal is om fenomenen in

⁹ David Stout, ‘Chávez calls Bush ‘the Devil’ in U.N. speech’, *The New York Times* (20 september 2006).

¹⁰ Mark Weisbrot, ‘Néstor Kirchner: Argentina’s independence hero’, *The Guardian* (27 oktober 2010).

modellen samen te vatten en dit binnen de literatuurwetenschap zelfs is verheven tot kunst, ligt dit binnen de geschiedwetenschap anders. Geschiedenis heeft weinig te maken met wetmatigheden, maar veel meer met unieke gebeurtenissen waardoor veel generalisaties de plank mis slaan en overbodig zijn.¹¹ Een historicus is eerder geneigd het unieke van zijn onderzoeksobject te benadrukken in plaats van de karakteristieken ervan als algemeen geldend te benoemen. Het zou echter onzin zijn om (politieke) geschiedenis dan maar helemaal niet meer aan vergelijkingen te onderwerpen.

*‘Every insignificant tick of my watch is a unique event, for no two ticks can be simultaneous with a given third event. With respect to uniqueness each tick is on a par with Lincoln’s delivery of the Gettysburg address! (...) Every individual is unique by virtue of being a distinctive assemblage of characteristics not precisely duplicated in any other individual’.*¹²

Zo ridiculiseert A. Grünbaum de stelling dat binnen de geschiedschrijving het hoofdstuk vergelijking maar moet worden overgeslagen omwille van het simpele gegeven dat twee gebeurtenissen per definitie uniek en dus verschillend zijn.

Historische vergelijkingen hebben vaak tot doel een voorheen geaccepteerde stelling te ontmantelen.¹³ Wanneer je vaststelt dat het handelen van staten in een gegeven situatie normatief is, maar op een zeker moment ziet dat een staat besluit over te gaan op een ander handelen, dan moet hiervoor een verklaring gezocht worden. In feite is dit ook mijn motief voor de behandeling van het onderwerp van deze scriptie.

In de moderne geschiedenis van Zuid-Amerika zijn duidelijke patronen te herkennen. Zo was er aan het begin van 19e eeuw een golf van onafhankelijkheidsverklaringen die min of meer door elkaar waren ingegeven. Veel Zuid-Amerikaanse landen kennen zelfs een gemeenschappelijk *libertador*. Zo bevrijdde José de San Martín naast zijn moederland Argentinië ook Chili en Peru van het Spaanse juk, en was Simón Bolívar niet alleen de bevrijder van zijn geboorteland Venezuela, maar ook van Bolivia, Colombia, Ecuador en Panama. Daarnaast is het

¹¹ Peter Baldwin, *Comparing and Generalizing. Why All History is Comparative, yet no History is Sociology*. In: Deborah Cohen, *Comparison and History. Europe in Cross-national Perspective* (New York 2004) 1–22.

¹² Geciteerd in: Carey Joynt en Nicholas Rescher, ‘The problem of uniqueness in history’, *History and Theory*, vol. 1, no. 2 (1961) 150-162.

¹³ Peter Baldwin, *Comparing and Generalizing*.

aantreden van autoritaire, militaire dictaturen in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw iets dat veel Zuid-Amerikaanse landen gemeen hebben, evenals de daarop volgende transitie naar democratie in de jaren '80 en '90. Een radicale verandering in een land krijgt vaak al snel een vervolg in een ander land in de regio. Nu lijkt er sprake te zijn van een nieuwe gemeenschappelijke trend: die van de verkiezing van progressieve regeringen die in sterk contrast staan met hun voorgangers.

Hoofdstuk 1

Populisme en sociaaldemocratie in Zuid-Amerika

De pink tide

Pink tide is de term die door veel politiek analisten en media wordt gebruikt om de Zuid-Amerikaanse ‘ruk naar links’ pakkend aan te duiden. De oorsprong van de term ligt waarschijnlijk bij de Amerikaanse journalist Larry Rohter. ‘Niet echt een rood getij... maar eerder een roze’¹⁴, zo beschreef hij de overwinning van de Uruguayaanse president Tabaré Vázquez in 2004. Het was een woordspeling op de term *red tide*¹⁵ en bedoeld om aan te geven dat in Zuid-Amerika een draai werd gemaakt die weliswaar naar links ging, maar die minder radicaal was dan de draai naar links in de tijd van de opkomst van het communisme.

De linkse regeringen hebben ongekennde bewegingsvrijheid en hun politieke rivalen zijn ernstig in diskrediet gebracht. Sommigen zijn zelfs door volksopstanden verdreven. Rechts is niet verdwenen, maar de electorale legitimiteit van links waarmee zij nu geconfronteerd worden is overweldigend. Alleen moet niet vergeten worden dat niet gesproken kan worden van één enkele homogene beweging. Zuid-Amerika is niet overgenomen door een leger progressieve presidenten dat allemaal de neuzen dezelfde kant op heeft. Verschillende landen worden geconfronteerd met verschillende problemen en bestrijden die met verschillende middelen, benadrukt professor Jon Beasley-Murray van de University of British Columbia.¹⁶ De proteststem die hen aan de macht heeft gebracht kan worden ontleed tot een opeenstapeling van frustraties en van onrechtvaardigheden waarmee de bevolking van Zuid-Amerika door de decennia heen is geconfronteerd: van de overgang van dictatuur naar democratie die niet zo rooskleurig bleek als hij aanvankelijk werd voorgesteld, tot aan pacts die zelfverklaarde patriotten sloten met de Verenigde Staten en zo meer hun eigen zakken vulden dan die van de gewone man of vrouw.

¹⁴ Colin McNickle, ‘Latin America’s ‘pragmatic’ pink tide’, *Pittsburg Tribune Herald* (6 maart 2005).

¹⁵ Een term die in de biologie gebruikt wordt om algenbloei aan te duiden: een fenomeen waarbij zeewater rood kleurt door hoge concentraties micro-organismen.

¹⁶ Jon Beasley-Murray e.a., ‘Latin America’s left turns: an introduction’, *Third World Quarterly*, vol. 30, no. 2 (maart 2009) 319-330.

Of het beleid van deze nieuwbakken linkse regeringen de bombastische retoriek uit de verkiezingscampagnes kan rechtvaardigen is een logische vraag. Een van de grootste uitdagingen waarvoor zij staan, is een democratische uitvoering geven aan hun beleid. Het meest genoemde manco van het neoliberale tijdperk – het totaal geen boodschap hebben aan de democratische verantwoordingsplicht – moet overwonnen worden wil het niet bij een roze getij blijven, maar verworden tot een nieuwe standaard.

Populisme en het *reconstructed radical left*

Politicologen maken bij het analyseren van de karakteristieken van de progressieve Zuid-Amerikaanse regeringen vrijwel zonder uitzondering een onderscheid tussen twee ‘typen links’. Enerzijds zijn er de populistische regeringen (Chávez in Venezuela, Morales in Bolivia, Correa in Ecuador en Kirchner in Argentinië¹⁷) en daarnaast zijn er de vertegenwoordigers van de *reconstructed radical left*: partijen die opbleiden in de revolutionaire jaren ’60 en ’70 van de 20ste eeuw en die na decennia van afwezigheid met een nieuw elan de bevolking weer weten aan te spreken. Lula in Brazilië, Bachelet in Chili en Vázquez in Uruguay kunnen worden gezien als behorende tot deze stroming. Zij krijgen veelal het predicaat sociaaldemocratisch.¹⁸

Populistisch links kent over het algemeen relatief zwakke fundamenten en toont vooral interesse in het vasthouden van de verkregen macht en status. Hierbij zijn economisch mismanagement, erosie van de democratische waarden en harde anti-Amerikaanse retoriek veel voorkomende eigenschappen.¹⁹ Dit type van populisme hebben we in Europa ook gekend, maar het is vaak na het bereiken van een zeker ontwikkelingsniveau ook weer verdwenen om alleen nog maar terug te keren in de verschijningsvorm van marginale protestbeweging. Hierdoor rijst uiteraard de vraag of dit concept in een andere omgeving wel duurzaam kan zijn. Het populisme is geen stroming waartoe politici zich bekeren, het is een kwalificatie die hen vaak door anderen wordt toegekend. Zo kan een rijtje met namen worden samengesteld dat reikt

¹⁷ Kirchner wordt vaak in een aparte categorie ingedeeld omdat hij voortkomt uit een partij met een lange populistische traditie en in verhouding hiertoe eigenlijk veel gematigder is.

¹⁸ Juan Pablo Luna, ‘The left turns: why they happened and how they compare’. In: Cameron en Hershberg, *Latin America’s Left turns*, 23-39.

¹⁹ Idem.

van Gandhi tot Soekarno en van de Narodniki tot de Levellers die allemaal met het populisme in verband zijn gebracht.²⁰

Economist-journalist Michael Reid constateert dat populisme vandaag de dag meer ‘een geladen en normatieve term dan een analytische’ is, iets wat niet gek is wanneer je ziet dat het tegenwoordig vaak een ‘creatieve politieke reactie op ongelijkheid en de dominantie van conservatieve groeperingen’ is en goed kan functioneren als ‘het politieke vehikel waarmee veel Zuid-Amerikaanse landen het moderne tijdperk van de massa-politiek betreden’.²¹ De constatering dat populisme vaak als meer normatieve term gebruikt wordt lijkt Reid overigens niet af te keuren, gezien zijn denigrerende en weinig onderbouwde stellingname verderop in hetzelfde boek dat, ontdaan van de bekende breedsprakigheid, Chávez ‘oogt als een typische militaire *caudillo* die een project maakt van het updaten van het bestaande concept van populisme’.²² Het is in ieder geval duidelijk dat er in deze discussie veel met modder wordt gegooid.

Het gebruik van de term sociaaldemocratisch moet soms ook met een korreltje zout genomen worden. Net zoals in Europa heeft deze term in Zuid-Amerika de afgelopen decennia flinke transformaties ondergaan en is het een noemer waar velen onder geschaard kunnen worden. Volgens Roberts ‘*[it] lumps together too many disparate cases under the populist concept*’, oftewel, als het geen populisme is maar wel links, dan is het sociaaldemocratisch. Bovendien wordt het vaak gebruikt om het ‘goede’ van het ‘kwade’ te scheiden. Wanneer een linkse regering bereid is liberale economische beleidsmaatregelen te combineren met voor progressieve coalities kenmerkende maatregelen dan drijft het af van het ‘kwade’ populisme en krijgt het als beloning het predicaat sociaaldemocratisch.²³

Een duidelijk voorbeeld hiervan is de reactie van voormalig president van Mexico Ernesto Zedillo op de eerste verkiezingsoverwinning van Lula in 2002. In een opiniestuk in het blad *Forbes* benadrukte hij dat populisme tijden lang de meest doordringende ideologie in Zuid-Amerika is geweest, uiterst effectief in het beroeren van de massa, voornamelijk door verdeeldheid te creëren en mensen een beter leven te beloven: niet door er hard voor te werken maar gewoon door er hard op te hopen.

²⁰ Arnoldus van Niekerk, *Populisme en politieke ontwikkeling in Zuid Amerika* (Rotterdam 1972) 30-31.

²¹ Michael Reid, *Forgotten continent: The battle for Latin America's soul* (New Haven 2007) 12.

²² Idem, 79.

²³ John French, ‘Many lefts, one path? Chávez and Lula.’ In: Cameron en Hershberg, *Latin America's Left turns*, 41-60.

Zedillo sprak de hoop uit dat Lula zou bewijzen iets anders te zijn dan een ‘*traditional die-hard populist*’ en naast een charismatische politicus ook een verstandige, want anders zou de pil voor zijn volk nog bitterder zijn dan die van het Internationaal Monetair Fonds (IMF).^{24 25}

Dynamiek van het populisme in Zuid-Amerika

Hugo Chávez is volgens eigen zeggen vooral aanhanger van het Bolivarianisme en niet van het populisme. Daarom moet met deze term voorzichtig worden omgegaan en dient zoals eerder aangegeven in het achterhoofd te worden gehouden dat de toekenning van dit predicaat vaak eerder een gevolg is van ideologische afkeuring dan van een wetenschappelijk onderbouwde studie. Het betreft dan ook geen ideologie op zich, maar een politieke stijl waarbij het volk centraal staat en in sterk contrast wordt geplaatst met de elite. Door het Cambridge Dictionary wordt het gedefinieerd als ‘*political ideas and activities that are intended to represent ordinary people’s needs and wishes*’.²⁶ Specifiek in Zuid-Amerika is populisme vaak een stijl waarbij een autoritaire leider door middel van een *top down* benadering politieke mobilisatie probeert te bewerkstelligen.²⁷ Populisme is binnen de wetenschap van Zuid-Amerikaanse hedendaagse politiek sowieso een heet hangijzer en is gebruikt in verwijzing naar een uitzonderlijk breed scala aan partijen en individuele politici.²⁸

Populisme wordt vaak verward met de stijl van charismatische en personalistische leiders die de gunst van een brede kiezersbasis weten te winnen maar een ander belangrijk kenmerk ontberen. Een juiste definitie van populisme moet volgens de meest gangbare uiteenzettingen namelijk wel de notie bevatten dat onder de aanhangers het idee leeft dat de klassieke liberale instituties – voornamelijk wetgevende en wethandhavende machten – anachronistisch, inefficiënt en inconsistent omgaan met de wil van het volk.²⁹ Dit opent vervolgens de deur voor een strijd van de massa tegen de elite.

²⁴ Ernesto Zedillo, ‘Lula: the end of Latin American populism?’, *Forbes* (oktober 2002) vol. 170, no. 13, 55.

²⁵ Kenneth Roberts, *Repoliticizing Latin America: the revival of populist and leftist alternatives* (Washington DC 2007) 5.

²⁶ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/populism> (geraadpleegd op 4 april 2011).

²⁷ Karen Kampwirth, *Gender and populism in Latin America: passionate politics* (Pennsylvania 2010) 2.

²⁸ Kurt Weyland, ‘Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics.’ *Comparative Politics*, vol. 34, no.1 (oktober 2001) 1–22.

²⁹ Mitchell Seligson, ‘The rise of populism and the left in Latin America’, *Journal of Democracy*, vol. 18, no. 3 (juli 2007) 81-95.

Inmiddels is wel bewezen dat deze politieke stijl in Zuid-Amerika sterker en meer wijdverbreid is dan in veel andere regio's. Een verklaring hiervoor kan gevonden worden in het feit dat het op een uitzonderlijk gunstig moment in de geschiedenis aan de oppervlakte kwam. Gedurende de tweede helft van de 19^e eeuw werd het continent een grote arbeidspoel voor de opkomende Europese industrie. Het leverde de jonge republieken veel voordelen op, zoals investeringen, technologie en handelsimpulsen. Samenlevingen veranderden doordat arbeiders massaal van het land naar de stad trokken en zo werd een voedingsbodem gecreëerd voor grootstedelijke revoluties, waarbij uitgebuite fabrieksarbeiders zich lieten opzweepen door (vakbonds)leiders die hen voorspoed in het vooruitzicht stelden. Het klimaat dat hiervoor nodig was begon zich in Zuid-Amerika gedurende het laatste kwart van de 19^e eeuw te vormen.³⁰

Tussen 1910 en 1930 resulteerde de toenemende invloed van arbeiders op de nationale politiek in de eerste regeringspartijen die elementen van het populisme in hun handelswijze incorporeerden. Voorbeelden hiervan zijn de Argentijnse *Unión Cívica Radical* die met Hipólito Yrigoyen (1916-1922 en 1928-1930) als president een aantal sociale hervormingen wist door te voeren, en de Uruguayaanse *Partido Colorado* die onder José Batlle y Ordóñez (1903-1907 en 1911-1915) een vuist wist te maken tegen het neokolonialisme en hierbij de achturige werkdag en algemeen kiesrecht invoerde. De generatie die deze partijen aan de macht hielp was er een van kinderen van migranten uit het binnenland en uit Europa die veel meer dan de generatie voor hen interesse toonde in openbare aangelegenheden, en hun zelfbeschikkingsrecht in toenemende maten begon op te eisen. Overal was het opkomende populisme een reactie op de grootstedelijke revoluties en de veranderingen die dit met zich meebracht. De meest belangrijke kenmerken van het Zuid-Amerikaanse populisme zoals het opkwam aan het einde van de 19^e eeuw waren hun stedelijke machtsbasis, de electorale erkenning, expansieve karakter, de klassendiversiteit van hun aanhangers en het feit dat de leiders zonder uitzondering zeer charismatisch waren.³¹

In de jaren '60 van de 20^e eeuw is in Zuid-Amerika een afname van de populariteit van populistische leiders waar te nemen. Zij werden toen voor een deel verdrongen door autoritaire militaire regimes. Populisten van na de Tweede

³⁰ Michael Conniff, *Latin American Populism in comparative perspective* (New Mexico 1982) 6.

³¹ Idem, 6-23.

Wereldoorlog kregen ook te maken met hele andere problemen dan hun voorgangers. Het waren toen vooral de economische groei en herverdeling van inkomen die bovenaan de agenda stonden. De meest voorkomende strategie was om investeringen in de landbouw over te hevelen naar de industrie en zo het inkomen van de arbeiders te verhogen. Deze fase staat ook wel bekend als de *national developmentalist era*. Politici kampten met het probleem dat ze meer macht nodig hadden om hun beleid door te voeren. Hiervoor gingen zij in steeds grotere mate over op agressieve tactieken om stemmers voor zich te winnen, waarbij massamedia belangrijk bleek. Zo werd ontwikkeling van de arbeidersklasse het doel en steun van de grote massa het middel, waardoor consensuele politiek steeds meer naar de achtergrond verdween en populisme vooral autoritaire kenmerken kreeg.³² Dit maakte de vertegenwoordigers van populistische regeringspartijen tot een doelwit voor militairen met politieke ambities zoals Videla in Argentinië, Pinochet in Chili, Castelo Branco in Brazilië en vele anderen in de regio.

Een andere belangrijke reden voor de afname van de machtsbasis van populistische leiders is het ineensstorten van het systeem van imports substitutie of *import substitution industrialization* (ISI). Dit is een type handelspolitiek gericht op het streven naar onafhankelijkheid van het buitenland door minder goederen te importeren en meer zelf te produceren.³³ Veel Zuid-Amerikaanse landen waren gedwongen over te stappen op dit beleid door de Grote Depressie die ervoor zorgde dat zij geen producten meer konden importeren omdat de exportinkomsten kelderden. In de jaren '50 kreeg deze pragmatische aanpak een theoretische basis in de vorm van de *Singer-Prebisch thesis*. Deze naar de Duitse en Argentijnse economen Hans Singer en Raúl Prebisch vernoemde stelling houdt in dat de verhouding in opbrengsten van basisproducten ten opzichte van eindproducten verslechtert naar mate de tijd vordert. Landen die veel basisproducten exporteren (zoals het geval is in Zuid-Amerika) kunnen zo steeds minder goederen importeren omdat de producten die ze exporteren geleidelijk dalen in waarde terwijl de kosten van de producten die ze importeren toenemen.³⁴ Volgens Prebisch moesten Zuid-Amerikaanse landen daarom de lokale industrie meer stimuleren om zich aan deze neerwaartse spiraal te kunnen

³² Idem 7-13.

³³ Kenneth Roberts, 'Latin America's populist revival', *SAIS Review*, vol. 27, no. 1 (december 2007) 3-15.

³⁴ John Toye en Richard Toye. 'The origins and interpretation of the Prebisch-Singer Thesis', *History of Political Economy*, vol. 35, no. 3 (oktober 2003) 437-467.

ontworstelen. Dit zou hen op de lange termijn veel zelfstandiger maken. Vooral in Argentinië en Brazilië had deze aanpak onder Juan Perón (1946-1955) en Getúlio Vargas (1951-1954) veel succes en vormde dit een belangrijk aandeel in hun populariteit als president. In de jaren '80 ging het systeem echter ten onder aan de regiowijde schulden crisis en velen dachten dat het daardoor ook gedaan zou zijn met het populisme.³⁵

De crisis mondde uit in wereldwijde adoptie van neoliberale economische hervormingen en mechanismen voor strenger toezicht op de financiële markten, waarbij regeringen zich terugtrokken uit de rol van hoeder van de sociale welvaart die altijd zo'n sterk verband had gehad met het populisme. De *Washington Consensus* die ervoor in de plaats kwam ging uit van de gedachte dat de sociale mobilisatie en politieke druk van belangengroepen - die in de voorgaande decennia waren opgebloeid - konden worden vervangen door technocraten die de wetten van de markt kenden.³⁶ Deze *Washington Consensus* is een door de Amerikaanse econoom John Williamson geïntroduceerde term om een set van beleidsprincipes aan te duiden die het hervormingspakket vormden dat door het IMF en de Wereldbank werd aangedragen aan landen die door de economische crisis waren getroffen. Vaak wordt de term in meer algemene zin gebruikt om te verwijzen naar het neoliberale marktfundamentalisme van de jaren '90.

De 'ondergang' van het populisme bleek slechts een korte adempauze te zijn. Vanaf halverwege de jaren '90 signaleerden politicologen een nieuwe vorm van populistisch leiderschap: een die kon betijen binnen de bestaande neoliberale context. Dit tijdperk werd ingeluid door de verkiezing van Hugo Chávez in 1998. De aanname dat populisme als succesvol politiek fenomeen alleen kon bestaan binnen een specifiek model of fase in de socio-economische ontwikkeling werd hiermee aan het wankelen gebracht.³⁷

De sterke toe- en afname van de populariteit van populistische leiders gedurende de 19^e eeuw doet de vraag rijzen of deze getijden wel kunnen worden toegeschreven aan culturele factoren die Zuid-Amerikanen simpelweg vatbaarder maken voor populistische retoriek, zoals weleens wordt beweerd. Houdbaarder lijkt de aanname dat populistten vooral een electorale opening vinden in tijden van

³⁵ Kenneth Roberts, 'Latin America's populist revival', 3.

³⁶ Idem, 4.

³⁷ Kenneth Roberts, 'Neoliberalism and the Transformation of Populism in Latin America: The Peruvian Case', *World Politics*, vol. 48, no. 1 (oktober 1995) 82-116.

institutionele crisis, wanneer de gevestigde partijen hun vermogen om politieke mobilisatie te kanaliseren verliezen.³⁸ Deze aanname wordt ondersteund door het feit dat de twee momenten waarop dergelijke crises zich in Zuid-Amerika voordeden ook inderdaad gemarkeerd werden door een toename in populariteit van populistische leiders.

Allereerst was er de eerder genoemde omschakeling van een op landbouw gefundeerde exporteconomie geleid door de oligarchie, die gedurende het tweede kwart van de 19^e eeuw overging in een tijdperk van massapolitiek en imports substitutie. Dit stelde populisten in staat in het ontstane machtsvacuüm te springen en de ongeorganiseerde arbeiders aan te spreken.³⁹ De tweede grote omschakeling was die van de late jaren '80, toen de gevestigde partijen zich ten overstaan van het volk diskwalificeerden door een totaal gebrek aan oplossingen voor de nasleep van de schulden crisis. Dit creëerde wederom een opening voor buitenstaanders om zich direct tot het volk te richten en te pogen het ongeorganiseerde deel van de massa direct aan te spreken met beloften van voorspoed.⁴⁰ Omdat veel landen op dat moment de omschakeling van dictatuur naar democratie meemaakten kozen veel mensen toen voor zekerheid en kwamen neoliberale leiders aan de macht die vertrouwen wekten in Washington en zich zo verzekerd zagen van hulp bij hun transitie naar democratie. Populisten zagen hun aanhang wel groeien maar konden de stap naar het pluche nog niet maken.

Voormalige revolutionairen in een nieuw jasje

De sociaaldemocraten laten zich vooral kenmerken door sociaal beleid dat tegelijk ook elementen van het liberalisme en de markteconomie omarmt.⁴¹ Met recht kan gezegd worden dat zij een grote transformatie hebben ondergaan. De politici (en vooral de partijen die zij vertegenwoordigen) die tot deze stroming gerekend kunnen worden hebben stuk voor stuk een roerig verleden.

³⁸ Kenneth Roberts, 'Latin America's populist revival', 4-5.

³⁹ In Argentinië is te zien dat een belangrijk deel van de (in vakbonden) georganiseerde massa minder vatbaar was voor de retoriek van Juan Perón omdat zij zagen dat Perón met veel bombarie datgene wilde introduceren waar zij al jaren stapje voor stapje naar toe werkten en diskwalificeerden hem als demagoog. Het was juist de ongeorganiseerde massa die viel voor zijn beloften.

⁴⁰ Kenneth Roberts, 'Latin America's populist revival', 4-5.

⁴¹ Juan Pablo Luna, The left turns: why they happened and how they compare. In: Maxwell Cameron en Eric Hershberg, *Latin America's Left turns. Politics, policies & trajectories of change* (Boulder 2010) 23-39.

Een van de meest invloedrijke sociaaldemocratische partijen van Zuid-Amerika is de Braziliaanse Arbeiderspartij PT. Het verkiezingsprogramma van de partij van Lula was doorspekt van maatregelen die de positie van de armen moet verbeteren, waarvan de *Bolsa Escola*⁴² internationaal de meeste aandacht heeft gehad. De PT kon opbloeien toen de terugkeer naar democratie in 1985 een feit werd en conservatief en hervormend links elkaar hevig bestreden. De PT behoorde tot een alternatieve, radicale stroming van partijen die zich verenigden met sociale bewegingen en zo gezamenlijk de bestaande politieke en economische status quo uitdaagden.⁴³ Na lokaal ervaring opgedaan te hebben in de jaren '90 zou een stap naar het nationale niveau een logisch vervolg zijn, ware het niet dat door een combinatie van dalend vakbondslidmaatschap, groeiende informele arbeidsmarkten en electorale druk de anti-establishment retoriek steeds minder weerklank vond bij de stemgerechtigden. Het traumatische dictatoriale verleden speelt daarbij een niet onbelangrijke rol. Voor veel mensen lag de focus op het ten koste van alles voorkomen dat de geschiedenis zich zou herhalen. Als gevolg daarvan moest de PT gas terugnemen en verschoof de partij binnen het politieke spectrum van radicaal links richting hervormend en gematigd links.⁴⁴

Toen de voormalige vakbondsleider Lula in 2002 verkozen werd tot president zorgde dit voor verontruste reacties op Wall Street omdat het weleens zou kunnen betekenen dat er een einde zou komen aan de economische stabiliteit die bereikt was onder zijn voorganger Cardoso. Tegelijkertijd was er vreugde bij linkse partijen door heel Zuid-Amerika omdat het een doorbraak zou kunnen betekenen voor hen die hoopten op een transparante overheid, meer burgerparticipatie en een definitieve afwijzing van het neoliberale paradigma. Maar eigenlijk bleek uiteindelijk voor beide reacties weinig reden. Lula werd geen populist die radicale economische hervormingen ging doorvoeren en ook werd de deur voor nieuwe sociale bewegingen nooit helemaal geopend. De evaluaties van zijn ambtsperiode leiden tot zeer uiteenlopende conclusies - erg afhankelijk van welk beleidsterrein onder de loep wordt genomen - maar velen twijfelen inmiddels openlijk aan de bedoelingen van Lula. Was hij wel echt van plan om een alternatief te bieden voor de *Washington*

⁴² Een programma dat families geld uitkeert met als voorwaarde dat zij hun kinderen naar school laten gaan, onderdeel van het bredere *Bolsa Familia*.

⁴³ Guy Burton, 'Brazil: thirds ways in the Third World'. In: Geraldine Lievesley en Steve Ludlam, *Reclaiming Latin America. Experiments in radical social democracy* (Londen 2009) 170-182.

⁴⁴ Idem.

Consensus? Dit blijkt niet uit zijn marktgeoriënteerde economische beleid en het feit dat er aan het traditionele Braziliaanse *fisiologismo*⁴⁵ weinig tot niets is veranderd.⁴⁶

De Uruguayaanse ex-president Tabaré Vazquez van de *Frente Amplio*⁴⁷ is een uitzondering wanneer het gaat om een verleden binnen een revolutionaire partij. De oncoloog en voormalig burgemeester van Montevideo heeft geen actieverleden. Opmerkelijk is wel dat hij al tijdens zijn verkiezingscampagne investeerders geruststelde door zich te verzekeren van de steun van de grote Amerikaanse bank Merrill Lynch. Zij kwamen naar buiten met het bericht dat er ‘weinig ruimte voor experimenten’ was en dat zij ervan overtuigd waren dat het linkse *Frente Amplio* geen radicale beleidswijzigingen zou doorvoeren.⁴⁸ Het is niet erg verrassend dat dit hem op kritiek uit eigen kring kwam te staan. Zijn aankondiging dat hij als hij verkozen zou worden Enrique Iglesias – president van de *Inter-American Development Bank* (IDB) – Minister van Financiën zou maken deed het ook niet erg goed bij zijn vooruitstrevende aanhang. Dat zou voor Iglesias betekenen dat hij zou moeten gaan werken aan het ongedaan maken van de regiobrede structurele hervormingen die hij zelf de afgelopen jaren had laten doorvoeren. Wellicht was Iglesias zelf het verstandigst: hij wees de uitnodiging af en de positie werd uiteindelijk ingenomen door Danilo Astori, een gematigd politicus die buurland Argentinië’s agressieve aanpak van de crisis altijd sterk heeft bekritiseerd.⁴⁹

Van Néstor Kirchner kan niet gezegd worden dat hij tijdens de militaire dictatuur – die zijn land Argentinië van 1976 tot 1983 in haar greep hield – stil heeft gezeten. Hij was rechtenstudent en lid van de *Juventud Universitaria Peronista*⁵⁰ gedurende de eerste drie jaar van het presidentschap van Jorge Videla. Nog tijdens het presidentschap van Isabel Perón – de derde vrouw van Perón die na zijn overlijden als vice-president zijn taken overnam maar vooral in de ban was van de ultrarechtse politiecommandant en sterrenwicheelaar José Lopez Rega – werden hij en zijn vrouw Cristina een maand gevangen gezet als gevolg van hun activisme

⁴⁵ Cliëntelisme, het verlenen van diensten aan (potentiële) kiezers door een politicus tijdens diens politiek mandaat.

⁴⁶ Peter Kingstone en Aldo Ponce, ‘From Cardoso to Lula. The triumph of pragmatism in Brazil’. In: Kurt Weyland e.a., *Leftist governments in Latin America. Successes and shortcomings* (Cambridge 2010) 98-123.

⁴⁷ Breed Front, een samenwerking van socialistische, communistische, sociaaldemocratische en christendemocratische partijen.

⁴⁸ Eduardo Canel, ‘Uruguay’s Tilt Left?’, *NACLA Report on the Americas*, vol. 38, no. 2 (september 2004) 13-14.

⁴⁹ Idem.

⁵⁰ Universitaire Peronistische Jeugd.

binnen de linkervleugel van de Peronistische partij.⁵¹ De Argentijnse filosoof en essayist Nicolás Casullo noemde de positie waarin Kirchner zat toen hij in 2003 tot president werd gekozen ‘zowel legendarisch als tragisch. Met een trots gelaat, maar ook een beetje gedesoriënteerd, alsof hij iets vergeten is mee te nemen van de tafel in het café’.⁵² Hij verwijst naar de – zo leek het althans toen - schier kansloze missie om peronistisch links weer tot leven te wekken na tien jaar culturele, ideologische en vooral ethische verloedering onder het leiderschap van Carlos Menem. De glans was er al wel af: de vakbonden gingen nog maar zelden de straat op en zelfs de meest nostalgisch ingestelde peronisten geloofden al niet meer dat een politicus het land uit het slop kon trekken zoals ze hoopten dat Perón dat zou doen toen hij in 1973 terugkeerde van zeventien jaar Madrileens ballingschap. Misschien was het ook wel juist daarom dat zijn beleid een mengvorm moest worden van charismatisch, aan populisme grenzend leiderschap én liberalisme. Hij had de taak om eenheid te scheppen en niet zoals zo velen van zijn voorgangers een groot kamp met tegenstanders te creëren die iedere mogelijkheid zouden aangrijpen om aan zijn stoelpoten te zagen.

Het contrast is dus helder. Enerzijds zijn er populistische politici aan de macht zoals Chávez in Venezuela, Morales in Bolivia en Correa in Ecuador wiens beleid zich vooral laat kenmerken door hun *top down* benadering, focus op mobilisatie van het volk en het nemen van maatregelen waarbij sterk wordt benadrukt dat deze voor het volk en tegen de elite zijn. Dit combineren zij met veel charisma, anti-Amerikaanse retoriek, een groot strategisch talent en gevoel voor het momentum. Anderzijds zijn er de sociaaldemocraten zoals Lula in Brazilië, Bachelet in Chili en Vázquez in Uruguay wiens partijen vaak een revolutionair of radicaal verleden hebben, maar die – met motieven die in de komende hoofdstukken verder zullen worden besproken – zijn verschoven richting de centrum-linkse positie binnen het politieke spectrum en meer de aansluiting zoeken met economische hervormingen die liberaal te noemen zijn. Paradoxaal genoeg hebben zo de sociaaldemocraten hun wortels in revolutionaire tijden terwijl de populisten een meer nationalistische en niet-revolutionaire achtergrond hebben.

⁵¹ Pedro Ylari, ‘Cristina tenía razón: estuvo presa con Néstor Kirchner’, http://www.perfil.com/contenidos/2010/02/20/noticia_0011.html (geraadpleegd op 9 april 2011).

⁵² Nicolás Casullo, *Peronismo: militancia y crítica, 1973-2008* (Buenos Aires 2008) 251. (Eigen vertaling).

Een uniforme buitenland- en handelspolitiek?

Naast het grote onderscheid tussen de verschillende progressieve Zuid-Amerikaanse regeringen is er ook veel geschreven over een belangrijke grond voor samenwerking: de buitenland- en handelspolitiek. De meer onafhankelijke koers die op dit gebied gevaren wordt is een van de meest opvallende kenmerken of bindende factoren van de *pink tide*. Zaken als de visie op de Amerikaanse *War on Terror*, de betrekkingen met Cuba en de expliciete anti-imperialistische stellingname zijn hier voorbeelden van, evenals beleid dat gericht is op meer regionale samenwerking en economische integratie.⁵³

Het belangrijkste wapenfeit van het progressieve blok is het tegenhouden van de door Amerika zo gewenste *Free Trade of the Americas* (FTAA). Deze voorgestelde vrijhandelszone moest het hele Noord- en Zuid-Amerikaanse continent (behalve Cuba) gaan omvatten en gemodelleerd worden op de *North American Free Trade Agreement* (NAFTA), de vrijhandelszone van de Verenigde Staten, Canada en Mexico. De onderhandelingen, die al in 1994 waren begonnen, zouden ertoe moeten leiden dat de overeenkomst in 2005 zou worden getekend. De vierde *Summit of the Americas*, gehouden in de Argentijnse kustplaats Mar del Plata liep voor de voorstanders van deze vrijhandelszone echter uit op een debacle. Hier werd ook de duidelijke ‘scheiding van de Amerika’s’ zichtbaar. Mexico en Colombia steunden het plan van de Verenigde Staten terwijl landen als Venezuela, Brazilië en Argentinië zich een vurig tegenstander toonden. De scheiding werd bevestigd toen in de daaropvolgende periode Mexico en Colombia hun keuze voor een neoliberale regering bevestigden tijdens nationale verkiezingen terwijl Ecuador en Bolivia zich definitief aansloten bij het progressieve kamp door de keuze voor respectievelijk Rafael Correa en Evo Morales.⁵⁴

Volgens de econoom Nicolas Grinberg is de afwijzing van de FTAA door een aantal Zuid-Amerikaanse landen niet zo zeer het gevolg van het afwijzen van het economisch beleid van hun voorgangers, als meer een logisch gevolg van de stijging van de grondrente⁵⁵ en daardoor het vermogen om een eigen industriële productie draaiende te houden. Hierdoor wordt het eenvoudiger de eigen lokale markt te

⁵³ Geraldine Lievesley en Steve Ludlam, *Reclaiming Latin America. Experiments in radical social democracy* (Londen 2009) 5.

⁵⁴ Nicolas Grinberg, ‘Where is Latin America going? FTAA or Twenty-first-century socialism?’, *Latin American Perspectives*, vol. 37, no. 185 (januari 2010) 185-202.

⁵⁵ Rente te betalen over de opbrengsten uit de pacht van een stuk land. Met de toename van grondrente nemen de mate van industrialisatie en de inkomens toe.

beschermen en zorgt een vrijhandelszone alleen maar voor bemoeienis van buitenaf zonder dat het veel voordeel oplevert.⁵⁶ Dit zwakt de stelling af dat de afwijzing van de FTAA puur een staaltje populistische politiek was van Chávez, Lula en Kirchner om hun achterban te laten merken dat samenwerking met de regering van George W. Bush geen optie was, en lijkt het aannemelijker dat ze hiermee gewoon inspeelden op de voor hen gunstige ontwikkeling van de economie. Dat Bush hiermee te kijk werd gezet was gewoon een bonus.

Naast een afwijzing van het Amerikaanse voorstel kwam Chávez ook met een ‘Boliviaans alternatief’, de *Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América*⁵⁷ (afgekort als ALBA, tevens het Spaanse woord voor dageraad). Het doel van de ALBA is een directe uitdaging te vormen voor het neoliberalisme, waarbij regionale integratie en de strijd tegen armoede, analfabetisme en sociale uitsluiting de prioriteit krijgen, terwijl politieke participatie – in het bijzonder door de inheemse bevolkingsgroepen – wordt gestimuleerd en er meer mogelijkheden gecreëerd worden voor staatsinmenging in economie en maatschappij.⁵⁸ De ALBA begon in 2004 als overeenkomst tussen Venezuela en Cuba en inmiddels hebben Bolivia, Ecuador, Nicaragua en een aantal Caribische staten zich ook aangesloten. Honduras is lid geweest maar heeft zich teruggetrokken nadat president Manuel Zelaya in 2009 door middel van een staatsgreep werd afgezet en werd vervangen door Roberto Micheletti.⁵⁹

De plannen voor de invoering van een gemeenschappelijke munteenheid zijn in een vergevorderd stadium. Het akkoord dat moet leiden tot de introductie van de SUCRE is in november 2008 getekend door de presidenten van alle lidstaten van de ALBA. De munteenheid – die de Amerikaanse dollar moet vervangen in de interregionale handel – is virtueel al voor het eerst gebruikt in 2010 maar moet uiteindelijk ook een harde valuta worden.⁶⁰

⁵⁶ Nicolas Grinberg, ‘Where is Latin America going?’.

⁵⁷ Voorheen *Alternativa Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América*.

⁵⁸ <http://www.alba-tcp.org/content/principios-fundamentales-del-alba> (geraadpleegd op 14 april 2011).

⁵⁹ James Suggett, ‘Honduras withdraws from ALBA, El Salvador won’t join despite FMLN support’, *Venezuelaanalysis.com* (15 januari 2010).

⁶⁰ Tamara Pearson, ‘Venezuela and Ecuador consolidate bilateral agreements, SUCRE currency system’, *Venezuelaanalysis.com* (18 januari 2011).

Hoofdstuk 2: Venezuela

Chávez en de weg naar het socialisme van de 21ste eeuw

Inleiding

Toen Hugo Chávez in 1998 de verkiezingen in Venezuela won, werd dit de eerste keer sinds de democratisering in 1958 dat de president niet geleverd werd door de *Acción Democrática* (AD) of de *Partido Social Cristiano de Venezuela* (COPEI). Deze twee partijen hadden veertig jaar lang een systeem draaiende gehouden waarin de controle over de middelen van de staat gedeeld werd. In 1958 sloten zij het Pact van Punto Fijo. Volgens de afspraken uit dat pact gaf de AD - die in dat jaar de verkiezingen won – de COPEI hun *fair share* in de vorm van ministersposten en gouverneurschappen, om zo een verbitterde oppositie te voorkomen.⁶¹ Naast deze afspraken werd ook besloten een gemengde economie⁶² te realiseren om zo sociale zekerheid te bieden en zich als bondgenoot van de Verenigde Staten tijdens de Koude Oorlog te profileren. De alliantie met het westen betekende ook de uitsluiting van de communistische partij en de linkervleugel van de AD, ondanks hun belangrijke aandeel in het ten val brengen van Marcos Pérez Jiménez.⁶³ Deze oud-soldaat - die model stond voor de dictator uit de roman *De herfst van de patriarch* van Gabriel García Márquez – was van 1952 tot 1958 aan de macht geweest.

In 1998 toonde de Venezolaanse bevolking dat het buik vol had van de AD en de COPEI. Welke gebeurtenissen in de loop van de Venezolaanse politieke geschiedenis hebben er toe bijgedragen dat een man als Chávez met een dergelijk revolutionair karakter de presidentsverkiezingen kon winnen? Welke rol speelde het door de jaren heen opgebouwde anti-imperialisme onder de bevolking bij het maken van de keuze voor Chávez? En heeft hij de weg vrijgemaakt voor andere progressieve kandidaten in de regio of is dit een overschatting van zijn invloed?

⁶¹ Julia Buxton, 'Venezuela: the political evolution of Bolivarianism'. In: Geraldine Lievesley en Steve Ludlam, *Reclaiming Latin America. Experiments in radical social democracy* (Londen 2009) 57-74.

⁶² Economisch systeem waarbij de productie in principe aan particuliere bedrijven wordt overgelaten, maar waarbij de overheid ook een deel van de productie voor haar rekening neemt.

⁶³ Steve Ellner, 'Polarized politics in Chavez's Venezuela', *NACLA Report on the Americas*, vol. 33, no. 6 (mei 2000) 29-33.

***Puntofijismo*: dansen op de vulkaan**

Het *puntofijismo* zorgde voor politieke stabiliteit door iedereen die een destabiliseerde invloed zou kunnen hebben op de bestaande status-quo simpelweg uit te sluiten van politieke participatie.⁶⁴ Naast de macht verdeelden de AD en de COPEI ook de olieopbrengsten van het land. Vier decennia lang kon het systeem standhouden en de schijn van legitimiteit worden opgehouden doordat het ook private ondernemingen liet participeren in de olie-industrie en op die manier zowel in de behoefte aan werkgelegenheid als handel kon voorzien.⁶⁵

Het ooit zo stabiele *puntofijismo* begon halverwege de jaren '80 voor het eerst te wankelen. Beschuldigingen van sociale uitsluiting van de lagere klassen weerklonken steeds luider. De culminatie van deze onvrede vond plaats in februari 1989, toen massale opstanden uitbraken in reactie op de plotse stijging van benzine- en openbaarvervoerprijzen; het gevolg van een poging van de AD om de economie minder olieafhankelijk te maken. Dit maakte duidelijk hoe scherp de onderklasse het systeem verafschuwde. Bij de ongeregelheden vielen bijna 300 doden.⁶⁶ De hervormingspoging die eraan ten grondslag lag betekende ook het einde van het pact tussen de AD en COPEI en een inleiding op een periode van politieke instabiliteit.⁶⁷

Gesteld kan worden dat de Venezolaanse regering zich in de deze roerige jaren '80 bevond in een *legitimation crisis*: ze bezaten de wettelijke autoriteit om te regeren, maar waren niet in staat aan te tonen dat ze de taken vervulden waarvoor ze waren aangesteld. Legitimiteit betekent volgens het Cambridge Dictionary 'the quality of being legal or acceptable'⁶⁸ en is kort gezegd het recht om te regeren (zonder daarbij extra middelen in te hoeven zetten om gehoorzaamheid op te leggen). Burgers accepteren regeringen in ruil voor participatie. Met het toenemen van de omvang van de staat – wat in Venezuela gebeurde met het begin van de democratische periode in 1958 – neemt echter ook de complexiteit van deze dynamiek toe doordat steeds meer individuen, belangengroepen en commerciële ondernemingen vechten voor de omvang van hun deelname zonder dat zij zich gedwongen voelen zich aan de regels van de democratie te houden. De legitimiteit van het democratisch

⁶⁴ Idem.

⁶⁵ Julia Buxton, 'Venezuela: the political evolution of Bolivarianism'.

⁶⁶ Barry Cannon, *Hugo Chávez and the Bolivarian revolution. Populism and democracy in a globalised age* (Manchester 2009) 37.

⁶⁷ Steve Ellner, 'Polarized politics in Chavez's Venezuela'.

⁶⁸ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/legitimacy> (geraadpleegd op 16 april 2011).

systeem wordt zo dus uitgedaagd door het toenemende belang van niet-democratische elementen binnen het openbaar bestuur.⁶⁹

Na veertig jaar *puntofijismo* was er een scheefgroei ontstaan wanneer het legitimititeit betreft. De legitimititeit van de regering bij een kleine groep van groot belang (de elite) was belangrijker geworden dan de legitimititeit van een grote groep met een klein belang (de massa). Het probleem van de regering begon toen de toegang van de massa tot beleidsbepaling afnam terwijl hun vermogen het systeem uit te dagen toenam.⁷⁰ Het is daarom niet verwonderlijk dat het handjeklappact tussen AD en COPEI niet het eeuwige leven had en zo lijkt een situatie te zijn ontstaan die veel weg heeft van het eerder geschetste ideale klimaat voor de opkomst van populisme: het land verkeerde in een institutionele crisis en de regering had de grip op de massa totaal verloren. Bovendien maakte de situatie de massa erg ontvankelijk voor de boodschap dat de elite – gesteund door buitenlandse, imperialistische instituten - schuldig was aan het blokkeren van de vooruitgang van de gewone man.

De opkomst van Hugo Chávez

Het Venezuela waarin Chávez in 1998 een gooi naar het presidentschap deed was een land dat ten prooi was gevallen aan de *Washington Consensus*. Chávez' voorgangers hadden steeds meer van de door het IMF en de Wereldbank aangeprezen beleidsmaatregelen doorgevoerd. De belangrijkste hiervan waren de privatisering van staatsbedrijven, handelsliberalisatie, matiging van belastingtarieven en het verleggen van publieke uitgaven van subsidies naar investeringen die op de lange termijn hoge opbrengsten moesten gaan genereren.⁷¹ De doorvoering van deze maatregelen had geleid tot een kleinere rol van de staat, wiens taken werden overgenomen door de markt. Dit moest 'het belangrijkste mechanisme voor het reguleren van de maatschappij, het oplossen van conflicten en het vaststellen van de ontwikkelingskoers' worden.⁷²

De opbrengsten van het beleid waren echter schaars. De groei kwam vrijwel geheel ten goede aan grote multinationals en economische blokken en haalde bij lange na niet de pieken die werden bereikt onder het systeem van importsubstitutie. Een

⁶⁹ Brian Crips, 'The rigidity of democratic institutions and the current legitimacy crisis in Venezuela', *Latin American Perspectives*, vol 23, no. 3 (juni 1996) 30-49.

⁷⁰ Idem.

⁷¹ John Williamson, 'What Washington means by policy reform', <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?researchid=486> (geraadpleegd op 21 april 2011).

⁷² Peadar Kirby, *Introduction to Latin America: 21st Century challenges* (Londen 2003) 56.

grote frustratie kwam voort uit het feit dat de winsten grotendeels wegvloeden naar de rijkere landen, in de vorm van rente over in het verleden opgebouwde schulden. Venezuela zelf profiteerde er dus maar in geringe mate van mee. De hervormingen hebben ook een negatieve uitwerking gehad op de kwaliteit van werk, wat heeft geleid tot een groei van de informele sector en in plaats dat de armoede afnam tussen 1980 en 2000, steeg deze met bijna 4% naar in totaal 44%.⁷³

Jarenlange blootstelling aan dit neoliberale model heeft geleid tot een afname van vertrouwen in democratie. ‘Zuid-Amerikanen moeten leven met de paradox van een democratisch systeem dat zoekt naar inclusie van de massa en een economisch systeem dat vooral gekarakteriseerd wordt door economische uitsluiting van de massa’, zo vat politicoloog Peadar Kirby de tegenstelling samen.⁷⁴ Juist om die reden was in Venezuela het ideale klimaat ontstaan voor de doorbraak van een politicus als Hugo Chávez. Volgens Barry Cannon, die promoveerde op een vergelijkende studie van Chávez en Fujimori, voldeed de Venezolaanse samenleving aan alle criteria van de *legitimation crisis*. Het had nooit een voldoende ‘niveau van robuustheid en inclusiviteit’ bereikt en het onvermogen legitimiteit te verkrijgen en chaos te vermijden heeft de voorstanders van de *Washington Consensus* onherstelbare schade berokkend.⁷⁵

In 1989 toonde president Pérez zijn koppigheid door op de eerder genoemde opstanden te reageren met een door het IMF gesteund maatregelenpakket. Aanvankelijk leidde dit tot een kleine economische opleving, maar tegen 1992 waren armoede, werkloosheid en informalisering van de werkgelegenheid fors toegenomen. Twee coup pogingen – waarvan de eerste onderleiding van Luitenant Colonel Hugo Chávez – konden dat jaar nog door Pérez worden gepareerd. Het jaar erop moest hij echter alsnog het veld ruimen wegens beschuldigingen van corruptie. Zijn opvolger Rafael Caldera verleende Chávez en de andere coup plegers gratie, maar wel onder de voorwaarde dat ze ontslag zouden nemen uit het leger omdat ze anders mogelijk een nieuwe coup poging zouden doen. Chávez had na zijn vrijlating graag zijn strijd voor de gunst van het volk voortgezet, maar daarvoor kreeg hij te weinig aandacht van de media, die in handen waren van de elite. Hierdoor was hij gedwongen vooral gebruik

⁷³ Barry Cannon, *Hugo Chávez and the Bolivarian revolution*, 18.

⁷⁴ Peadar Kirby, *Introduction to Latin America*, 76.

⁷⁵ Barry Cannon, *Hugo Chávez and the Bolivarian revolution*, 31.

te maken van kleine, lokale media.⁷⁶ Met een team van medestanders richtte hij in 1997 de *Movimiento Quinta República* op. Toen hij met deze partij deelnam aan de presidentsverkiezingen van 1998 resulteerde dat voor zijn partij in een enorme overwinning.

De vraag is natuurlijk of Hugo Chávez simpelweg het geluk had dat hij op het juiste moment op de juiste plaats was om de proteststemmen van de lagere klassen op te vangen, of dat hij daadwerkelijk iets nieuws bracht. Zuid-Amerika deskundige en auteur van meerdere boeken over Chávez, Nikolas Kozloff is duidelijk in zijn beantwoording van die vraag: zijn speech na de coup poging in 1992 was eigenlijk al een voorbode van zijn overwinning zes jaar later. Zijn ongeëvenaarde charisma en zijn bereidheid verantwoordelijkheid te nemen voor de mislukte coup maakte hem voor de arme en gemarginaliseerde sectoren direct tot een held.⁷⁷ Gebruikmakend van dat charisma voerde hij in de vier jaar tussen zijn vrijlating en de stembusoverwinning vooral campagne op armoede- en corruptiebestrijding. AD en COPEI lieten uit angst voor Chávez hun onderlinge rivaliteit varen om zich achter de kandidaat Henrique Salas Romer op te stellen. In Washington ontstond zelfs bij president Bill Clinton ongerustheid en het was geen geheim dat hij Romer liever zag winnen. De kans dat Chávez zich tegen de voorgestelde *Free Trade of the Americas* (FTAA) zou keren was dan ook aanzienlijk.⁷⁸ Uiteindelijk werden de verkiezingen nooit echt een strijd, getuige de overweldigende meerderheid waarop Chávez kon rekenen.

Een belangrijke reden voor ongerustheid bij de Verenigde Staten en bij bedrijven met belangen in de Venezolaanse olie-industrie, was het feit dat Chávez voldeed aan het stereotype beeld van een populistische leider. ‘Laten we niet vergeten dat we tegenover de Duivel zelf staan. Zondag 3 december bij de stembus worden we geconfronteerd met de imperialistische regering van de Verenigde Staten van Noord-Amerika, dat is onze ware vijand, niet deze vergane glorie, niet deze lakeien van het imperialisme’.⁷⁹ Daarmee sprak Chávez de bevolking toe tijdens zijn afsluitende campagnespeech bij zijn herverkiezingspoging in december 2006. Maar dit was al lang niet meer uitzonderlijk, de meeste van Chávez’ toespraken hadden een

⁷⁶ Bart Jones, *Hugo. The Hugo Chávez story from the mud hut to the perpetual revolution* (Hanover 2007) 185-195.

⁷⁷ Nikolas Kozloff, *Hugo Chávez. Oil, politics and the challenge to the United States* (New York 2006) 53.

⁷⁸ Idem, 55.

⁷⁹ Kirk Hawkins, ‘Is Chávez populist? Measuring populist discourse in comparative perspective.’, *Comparative Political Studies*, vol. 42, no. 8 (augustus 2009) 1040-1067.

soortgelijke ondertoon. Zonder ophouden werd er geageerd tegen Amerika en deze stellingname bleek in Venezuela erg populair. Dit was ook belangrijk voor zijn eerste overwinning in 1998.

Verkiezingsbeloftes en het socialisme van de 21ste eeuw

De aantrekkingskracht van zijn charisma heeft een zeer grote rol gespeeld bij Chávez' verkiezing, erkennen ook Ronald Sylvia en Constantine Danopoulos in hun analyse van zijn opkomst. De combinatie van zijn Indiaanse uiterlijk, waarmee de bevolking zich identificeert, de manier waarop hij de mensen weer heeft kunnen interesseren voor het gedachtegoed van Simón Bolívar en zijn uithoudingsvermogen waarmee hij urenlang, van hyperbolen overlopende speeches kan geven, maakt hem een ongekend interessante leider voor de arme en gemarginaliseerde lagere klassen van Venezuela.⁸⁰

Chávez zette in zijn campagne in grote mate in op antikolonialisme. Buitenlandse schuldeisers hadden Venezuela een strenge economische discipline opgelegd en de elite stelde geen vragen. Voor de massa was dit al jaren een bron van frustratie. Chávez beloofde de afbetalingen aan buitenlandse banken en andere schuldeisers stop te zetten. '*Chávez needed only paint foreign bankers with a Bolivarian brush of anti-colonialism to appeal to the masses of Venezuela*', aldus Sylvia en Danopoulos, volgens wie Chávez campagne één deel revolutie, één deel hervorming en één deel populisme was.⁸¹

Een groot deel van de ideologische basis van Chávez' beleid - het 'Socialisme van de 21ste eeuw' – is afkomstig van de Duitse socioloog Heinz Dieterich. De belangrijkste onderscheidende eigenschap van deze nieuwe vorm van socialisme is volgens Dieterich dat '*majorities have the greatest historically possible degree of decision-making power in the economic, political, cultural, and military institutions that govern their lives.*'⁸² De ideologie is een aanvulling op de basisprincipes van het Bolivarianisme, waarbinnen gestreefd wordt naar nationale autonomie, een zelfvoorzienende economie, participatiedemocratie, rechtvaardige distributie van de staatsinkomsten, en de voortdurende strijd tegen armoede en corruptie.

⁸⁰ Ronald Sylvia en Constantine Danopoulos, 'The Chávez phenomenon: political change in Venezuela', *Third World Quarterly*, vol. 24, no. 1 (februari 2003) 63-76.

⁸¹ Idem.

⁸² Cristina Marcano, 'Interview with Heinz Dieterich: "In Venezuela conditions for building socialism of the 21st century have been created" <http://mrzine.monthlyreview.org/2007/marcano030107.html> (geraadpleegd op 30 mei 2011).

Uit Chávez' adoptatie van deze ideologie spreekt zijn passie voor *Símon Bolívar*, die schreef dat de natuur mensen maakt die verschillend zijn in 'natuur, temperament, kracht en karakter'. Vanwege dit aangeboren verschil tussen mensen onderling vond hij dat sociale systemen moesten worden ontwikkeld die 'deze verschillen bijstellen, individuen plaatsend in een samenleving waarin ze gelijke toegang hebben tot onderwijs, economische ontwikkeling, kunsten, diensten en deugden'.⁸³ In Chávez' uitleg is gelijke toegang zoals omschreven door Bolívar een voorwaarde voor sociale gelijkheid (tot belangrijke grondstoffen, maar ook tot bijvoorbeeld cultuur) en is sociale gelijkheid het enige principe dat een garantie biedt voor vrede, rechtvaardigheid en voorspoed.⁸⁴

Dieterich claimt dat in Venezuela wordt voldaan aan alle voorwaarden om het Socialisme van de 21ste eeuw van de grond te krijgen: tweederde van de bevolking – die goed op de hoogte is van Chávez beleid – heeft op hem gestemd, de economie en het onderwijs zijn enorm vooruitgegaan in recente jaren, de Zuid-Amerikaanse integratie en de afbraak van de Monroe-doctrine zijn niet meer af te remmen, het leger staat aan de kant van de regering en drie essentiële sectoren van de nationale economie (de staat, de nationale petroleummaatschappij en duizenden coöperatieven) zijn in handen van Chávez. De stappen die volgens Dieterich nog gezet moeten worden zijn het geleidelijk vervangen van het belangrijkste uitgangspunt van de markteconomie (prijs) door die van de socialistische economie (waarde⁸⁵) en het doen laten toenemen van het niveau van deelname van de bevolking in de economie, op zowel macro-, meso- als microniveau.⁸⁶

Door in zijn toespraken telkens weer de stelling te poneren dat Venezuela slechts enkele stappen verwijderd is van een revolutie die het volk zelf heeft helpen creëren brengt Chávez zijn aanhangers in de aanloop naar de verkiezingen keer op keer in extase. Hij benadrukt vooral dat hij niet de Messias is, maar dat het volk het lot in eigen handen heeft. 'Jullie de mensen zijn de reus die ontwaakt is, ik jullie nederige soldaat zal alleen doen wat jullie zeggen. Ik sta tot jullie beschikking om de weg vrij te maken naar het grote Vaderland', zo sprak de president in 2006 om

⁸³ Franklin Rosales, 'Venezuela's 21st century socialism and the difficult journey from 'me' to 'us'', *Venezuelaanalysis.com* (25 mei 2011).

⁸⁴ Idem.

⁸⁵ *Insumos de tiempo*: waarde als tijd die nodig is voor de productie van een eenheid.

⁸⁶ Cristina Marciano, 'Interview with Heinz Dieterich'.

daaraan toe te voegen dat ‘jullie niet echt Chávez gaan verkiezen, jullie verkiezen jezelf, het volk verkiest het volk. Chávez is niets dan een instrument van het volk’.⁸⁷

Met succes wist Chávez de nadruk te leggen op een strijd die al eeuwenlang aanwezig is in de Zuid-Amerikaanse samenleving: die tussen *el pueblo* en *la oligarquía* (ook wel *antipueblo*), het volk en de oligarchie. Carlos de la Torre, die onderzoek heeft gedaan naar het verschijnsel populisme in Zuid-Amerika, constateert dat een populistische retoriek zorgt voor een radicalisering van het emotionele element van het politieke discours. Het is niet informerend of verklarend, maar enkel overtuigend en gericht op het vormen van iemands ideeën. Het spreekt gevoelens van onrust en wrok aan en het biedt troost aan mensen die nergens anders meer vertrouwen in hebben. Na decennia van uitsluiting was die groep in Venezuela zeer omvangrijk geworden.⁸⁸

Dat Chávez populair is gebleven komt doordat hij zijn verkiezingsbeloftes voor een belangrijk deel wist waar te maken. Zijn grootste uitdaging was het tackelen van de toenemende armoede zonder daarvoor over te gaan op een radicale herverdeling van de welvaart die de broodnodige buitenlandse investeringen kon ondermijnen. Zoals in veel derde wereldlanden het geval is, had in Venezuela schrijnende armoede op het platteland geleid tot een trek naar verstedelijkte gebieden waar de armoede alleen maar bleef voortbestaan en onrust veroorzaakte. Zijn voorgangers hadden hier nooit aandacht aan besteed, maar met alle middelen van de staat tot zijn beschikking heeft Chávez stevig in deze gebieden geïnvesteerd en zo zijn betrouwbaarheid bewezen aan een groep mensen die tot dan toe voornamelijk het gevoel had dat politici er alleen waren om te liegen en te bedriegen en hun eigen zakken te vullen.⁸⁹

Chávez is ook een aantal maal in botsing gekomen met de arbeidersklasse. De twee belangrijkste redenen daarvoor zijn dat 1) de vakbonden sterke banden hebben met de oude elite, en 2) Chávez nog geen oplossing heeft kunnen bieden voor de hoge criminaliteitscijfers in de grote steden. De vraag waarom zij dan toch op Chávez stemmen wordt door de meeste analisten met twee argumenten beantwoord. Ten eerste is deze groep het zwaarst getroffen door de neoliberale beleidsmaatregelen van

⁸⁷ Kirk Hawkins, ‘Is Chávez populist?’.

⁸⁸ Carlos de la Torre, ‘The ambiguous meanings of Latin American populisms’, *Social Research*, vol. 59, no. 2 (juni 1992) 385-414.

⁸⁹ Ronald Sylvia en Constanine Danopoulos, ‘The Chávez phenomenon: political change in Venezuela’.

Chávez' voorgangers en voelen ze zich daarom aangesproken door zijn onafhankelijkheid van het politieke establishment. Daarnaast worden velen ook aangesproken door zijn optimisme en charisma.⁹⁰

Het belang van de conflicten die hij heeft gehad wordt tevens afgezwakt doordat de stijl van Chávez in het algemeen vrij conflictgericht is. De gremia die volgens Chávez de 'oude orde' vertegenwoordigen hebben allemaal hun deel gehad. Zo is de president hard in aanvaring gekomen met de Katholieke Kerk over abortus en onderwijs, met vakbonden die hem ervan beschuldigen parallelle, aan de overheid gebonden structuren op te zetten, met de media over hun onophoudelijke kritiek op de Bolivariaanse regering en met onderdelen van het leger over de politisering van het promotiebeleid en de missie van de strijdkrachten.⁹¹

Naast de specifieke verkiezingsbeloftes van Chávez is ook daadwerkelijk bewezen dat het type populisme dat hij tentoonspreidt vaak vooral weerklank vindt bij de lagere klassen. Statistische analyse heeft uitgewezen dat een disproportioneel groot deel van de op Chávez uitgebrachte stemmen bij de armen vandaan komt. De verklaring is simpel: de armen stemmen op kandidaten waarvan zij denken dat die hen minder arm zullen maken.⁹² Hierin kan een belangrijke aanwijzing worden gevonden voor het verklaren van de opkomst van populistische links in heel Zuid-Amerika. Een groot deel van de Zuid-Amerikaanse bevolking is arm en heeft te maken met ongelijkheid en is daardoor relatief vatbaarder voor populisme. In het geval van Chávez wordt daarom vaak geconcludeerd dat het gaat om *class voting*: een samenhang tussen socio-economische klasse en stemgedrag.⁹³

Vanuit de aanname dat de botsingen die Chávez heeft gehad met de arbeidersklasse een invloed zouden moeten hebben op hun stemgedrag heeft Noam Lupu onderzoek gedaan naar dit fenomeen. Hij stelt vast dat *class voting* uitsluitend een doorslaggevende rol heeft gespeeld bij de eerste overwinning van Chávez (in 1998), toen een groot aantal van zijn kiezers afkomstig was uit de laagste klasse. Bij de verkiezingen van 2000 en 2006 en het referendum van 2004 was dit niet waarneembaar. Lupu verklaart dit door toe te lichten dat er bij de verkiezingen van

⁹⁰ Noam Lupu, 'Who voted for chavismo? Class voting in Hugo Chavez's Venezuela', *Latin American Research Review*, vol. 45, no.1 (januari 2010) 7-32.

⁹¹ Jennifer McCoy, 'Venezuela under Chávez: beyond liberalism'. In: Maxwell Cameron en Eric Hershberg, *Latin America's Left turns. Politics, policies & trajectories of change* (Boulder 2010) 81-100.

⁹² Noam Lupu, 'Who voted for chavismo?'

⁹³ Zie ook: Jorge Castañeda, 'Latin America's left turns', *Foreign Affairs*, vol. 85, no. 3 (mei 2006) 28-43.

1998 sprake was van een zeer laag opkomstpercentage, veelal het gevolg van desillusie over de landelijke politiek. Omdat Chávez met zijn charisma specifiek de armen wist aan te spreken heeft hun buitenproportioneel hoge opkomst in 1998 een doorslaggevende rol gespeeld bij zijn overwinning. Vanaf dat moment is hij er volgens Lupu ook in geslaagd de middenklasse aan te spreken met zijn protectionistische en etatistische economische beleidsplannen waardoor ook zij een belangrijk aandeel kregen in de opeenvolgende overwinningen van Chávez.⁹⁴

Ook Jennifer McCoy, hoofd van het Americas Program van het Carter Center, komt tot deze conclusie: Chávez belichaamde de hoop op verandering en dit werkte klassenoverstijgend. Een stem op hem was geen stem op links maar een stem van woede en frustratie en een manier om af te rekenen met de oude elite die werd gezien als corrupt en incompetent. Die boosheid bestond niet alleen bij de armen maar ook bij de middenklasse en zelfs bij een klein deel van de elite zelf. Chávez kwam aan de macht door de beschuldigende vinger te wijzen richting de oude corrupte leiders die de olierijkdommen verkwanselden en stelde daarvoor een scenario in de plaats dat armoede en ongelijkheid moesten doen afnemen.⁹⁵

De *exceptionalism thesis* ontkracht

Toch was de eerste overwinning van Chávez niet voor iedereen een logisch gevolg van de ontstane situatie. Ondanks de wijdverspreide erkenning van het bestaan van een politieke crisis, betoogt politicoloog Luis Gómez Calcaño dat het enige alternatieve discours er een leek van modernisatie, oftewel ‘het vervangen van de bestaande politieke partijen door *civil society*, ideologie door pragmatisme, utopieën door technocratische denkwijzen en de staat door de markt’.⁹⁶ Maar weinigen achtten het voor mogelijk dat het pact tussen AD en COPEI vervangen zou kunnen worden door *Chavismo*. Volgens Cancaño is deze ‘blindheid’ het gevolg van het ‘overweldigende gewicht van het neoliberale denken’ in intellectuele kringen in het Venezuela van de jaren ’90.⁹⁷ Het had ook te maken met het geloof in olie. De ‘*exceptionalism thesis*’ die was ontstaan in de jaren ’60 hield in dat Venezuela anders was dan alle andere landen van Zuid-Amerika en zodoende wat sociale en politieke

⁹⁴ Lupu, ‘Who voted for chavismo?’.

⁹⁵ Jennifer McCoy, ‘Venezuela under Chávez: beyond liberalism’.

⁹⁶ Geciteerd in: Dick Parker, ‘Chávez and the search for an alternative to neoliberalism’, *Latin American Perspectives*, vol 32, no. 2 (maart 2005) 39-50.

⁹⁷ Idem.

turbulentie wel moest kunnen doorstaan. Dit denken was gebaseerd op het idee dat de haast onuitputtelijke oliebronnen van het land de politieke leiders in staat stelden de sleutel naar modernisering te vinden, in belangrijke mate doordat de overheid de industrialisatie kon sponsoren, en wel binnen het democratisch raamwerk.⁹⁸

Gezien de neoliberale oriëntatie van de meeste invloedrijke intellectuelen in Venezuela is het niet verwonderlijk dat zij de opkomst van Chávez afwijzen. Hij is de belichaming geworden van antineoliberalisme en de afwijzing van de *exceptionalism thesis*. De academici die Venezuela een speciale plaats binnen Zuid-Amerika toebedeelden, plaatsten het land in contrast met de onbestuurbaarheid die in andere landen in de regio militaire coups had uitgelokt. Venezuela daarentegen had institutionele mechanismen en praktijken ontwikkeld die conflicten konden voorkomen en indien nodig indammen.⁹⁹ Daarbij verkeken ze zich echter wel op het feit dat hun status twee kanten op werkt: het biedt stabiliteit op het moment dat de olieopbrengsten gelijkmatig blijven, maar wanneer deze beginnen te fluctueren en een negatieve impact hebben op de economie zorgt het voor onrust en protest.

Hugo Chávez heeft zwaar ingezet op het doorprikken van de door hem tot mythe verklaarde *exceptionalism thesis*. Zijn nationalisme herbevestigde Venezuela's status als Zuid-Amerikaanse staat en wees de door de Verenigde Staten opgelegde waarden, cultuur en economische modellen af. Hij simplificeerde de loop van de Venezolaanse 20ste-eeuwse geschiedenis door de politieke leiders van de voorgaande 40 jaar te vergelijken met de Cubaanse elite die aan de kant geschoven was door Fidel Castro. Hij koos voor het concept van een multipolaire wereld waarin Zuid-Amerikaanse landen samen een blok vormen om hun belangen te verdedigen. Een logisch gevolg daarvan was dat hij zich tegen de FTAA keerde, omdat dit buitenlandse investeerders gunstig gezind was. De opbrengsten van Venezuela's natuurlijke rijkdommen zouden onder zijn leiderschap niet wegvloeien naar Noord-Amerika en Europa. In plaats daarvan koos hij voor een zetel binnen de Mercosur en zette hij in op de participatie van de talrijke inheemse bevolkingsgroepen.¹⁰⁰ Hij bood de Venezolanen uit lagere klassen dus het tegenovergestelde van het beleid dat vooruitgang voor hen decennia lang nagenoeg onmogelijk had gemaakt. De verkiezing van Chávez kan dus alleszins beschouwd worden als een afwijzing van het

⁹⁸ Idem.

⁹⁹ Steve Ellner en Miguel Tinker Salas, 'The Venezuelan Exceptionalism Thesis: separating myth from reality', *Latin American Perspectives*, vol. 32, no. 2 (maart 2005) 5-19.

¹⁰⁰ Idem.

neoliberale model. Hiermee heeft hij tijdens zijn eerste ambtstermijn zelfs een belangrijk deel van de middenklasse voor zich weten te winnen.

Hoofdstuk 3: Brazilië

Lula en de transformatie van de Arbeiderspartij

Inleiding

Brazilië heeft jarenlang te boek gestaan als een van de meest onrechtvaardige samenlevingen in de wereld, waarbij bijna alle grond en kapitaal in handen was van een kleine elite en waar corruptie hoogtij vierde. De extase waarin een groot deel van de arbeidersklasse raakte toen Luiz Inácio Lula da Silva in oktober 2002 tot president werd uitgeroepen is dan ook begrijpelijk. Hij was het eerste staatshoofd dat afkomstig was uit hun eigen arme milieu en met het hervormen van de *Partido dos Trabalhadores* (PT) had hij zich bij hen al in de kijker gespeeld. Zijn stembusoverwinning werd in Zuid-Amerika gezien als een van de belangrijkste overwinningen van links sinds het presidentschap van Salvador Allende in Chili tussen 1970 en 1973. Chávez was natuurlijk al president van Venezuela toen Lula werd verkozen maar vanwege de omvang van Brazilië werd de overwinning van de PT als veel belangrijker gezien.

Vanwege het economische potentieel van Brazilië – het is een van de BRIC-landen¹⁰¹ - was de verwachting dat Lula de Zuid-Amerikaanse zoektocht naar een alternatief voor het neoliberalisme zou kunnen gaan leiden. Op de Chileense president Ricardo Lagos na was er nog niemand in de voetsporen van Chávez getreden als progressief Zuid-Amerikaans staatshoofd. Wel was te zien dat het beleid van de Venezolaan zijn vruchten begon af te werpen en er in zijn populariteit in eigen land een stijgende lijn zat.¹⁰² In welke mate werd de verkiezing van Lula door deze omstandigheid beïnvloed? Is er gezien de gelijkenis voor wat betreft een verleden van onrechtvaardigheid en marginalisering van de arbeidsklasse wellicht ook een gemeenschappelijk factor die ten grondslag lag aan de verkiezing van beide hervormers?

¹⁰¹ Acroniem voor Brazilië, Rusland, India en China: een viertal zich op economisch gebied zeer snel ontwikkelende landen waarvan wordt verwacht dat ze rond 2050 de grootste economische machten hebben ingehaald.

¹⁰² Nadat Chávez in 1999 een nieuwe grondwet had ingevoerd zijn er in 2000 herverkiezingen gehouden waarbij zijn winst ten opzicht van twee jaar ervoor met nog eens 6% toenam. Zie Bijlage 1.

Een eerste observatie doet vermoeden dat dit niet het geval is. Zoals in de volgende paragraaf duidelijk zal worden was de Braziliaanse arbeidersklasse min of meer in slaap gesukkeld als gevolg van het strakke regime waarmee de vakbonden decennia lang te maken hadden gehad. Van activisme onder de arbeiders was weinig tot geen sprake. Volkswoede zoals in Venezuela kon in Brazilië niet verwacht worden. Hoe kan het doorbreken van de politieke traditie door Lula dan worden verklaard? Een belangrijke constatering is dat Lula een product is van de in de jaren '70 van de twintigste eeuw sterk hervormde vakbondswereld. Een goed begrip van het belang van de vakbonden in Brazilië is dan ook essentieel voor het kunnen verklaren van zijn doorstroom naar het centrum van de macht.

Een ander belangrijk element is de erfenis van Getúlio Vargas. Zoals de Argentijnse politiek nog lange tijd beïnvloed zal worden door de erfenis van Juan Perón (waarover in het volgende hoofdstuk meer) moeten Braziliaanse politici rekening houden met de invloed die de regeringsperiodes van Vargas hebben op de perceptie van hun kiezers.

Door de vakbonden ingegeven populisme

Inmenging van de staat binnen de hoogste gelederen van de vakbonden is in Brazilië al een feit sinds de jaren '30. De toenmalige president Getúlio Vargas (1930-1945 en 1951-1954¹⁰³) voerde in 1931 de eerste vakbondswetten in die het verplicht stelden om oprichting bij het Ministerie van Arbeid te registreren en vervolgens hun activiteiten strak bleef monitoren en diverse beperkingen oplegde. Zo mocht er per beroepsgroep maar één vakbond bestaan, moesten alle werknemers – lid of geen lid – verplicht een percentage van hun loon afdragen en hadden bondsadvocaten het monopolie op het verdedigen van werknemers die hun bazen voor de rechter sleepten. In tegenstelling tot andere landen in de regio met autoritaire regeringen werd lidmaatschap van een vakbond in Brazilië zo dus niet verboden, maar verplicht gesteld en door de staat gereguleerd.¹⁰⁴

Dit vakbondssysteem wordt in de literatuur aangeduid met de term *corporatist trade unionism*. Corporatisme moet in dat geval worden opgevat als een

¹⁰³ Vargas werd in 1951 voor een derde maal tot president verkozen maar voltooide deze termijn niet omdat hij in 1954 zelfmoord pleegde uit wanhoop over een mogelijke op handen zijnde coupoging door het leger.

¹⁰⁴ Armando Boito jr., 'The state and trade unionism in Brazil', *Latin American Perspectives*, vol. 21, no. 1 (december 1994) 7-23.

quasifascistische verticale variant van dit bestel, waarbij niet alleen werkgevers en werknemers met elkaar overleg voeren, maar waarin ook een belangrijke (en soms overheersende) rol is weggelegd voor de overheid. Een logisch gevolg hiervan is de afkeer die de werkende bevolking ontwikkelde tegen deze bonden. De vraag rijst daarom ook waarom dit systeem zo lang heeft kunnen blijven bestaan. Waarom is de bevolking hier niet tegen in opstand gekomen?

Volgens Armando Boito – professor in de politieke wetenschappen en een autoriteit op het gebied van onderzoek naar vakbondsstructuren - is het vakbondsraamwerk in Brazilië ontstaan en overeind gebleven als gevolg van de onder de arbeiders populaire populistische ideologie. De ideologie leidt ertoe dat vakbondsleiders een sterke verbondenheid voelen met het bestaande systeem. Ze zien zichzelf als beschermers van de autonomie van de bond maar houden daarmee in werkelijkheid het systeem in stand dat de overheid heeft geconstrueerd met de bedoeling om hun autonomie juist in te perken.¹⁰⁵

Deze vorm van populisme wordt door Boito gedefinieerd als ‘een statische ideologie die (in ieder geval qua uiterlijk vertoon) hervormend van aard is’ maar die los gezien moet worden van de politieke stijl populisme. Het is meer een ‘*cult of the guardian state*’: het beschouwt de staat als een entiteit die boven alle sociale klassen verheven is en die als gevolg van haar soevereiniteit het vermogen heeft beleid te implementeren dat de arbeiders beschermt tegen kapitalistische uitbuiting. Dit legt de arbeiders als vanzelf een soort politieke passiviteit op en verklaart de lange afwezigheid van politieke partijen met een hoog activistisch gehalte binnen het Braziliaanse politieke bestel.¹⁰⁶

De reden dat er in 1989 een verandering plaatsvond moge duidelijk zijn: zoals nog meer landen in de regio rekende Brazilië af met een militaire dictatuur die de republiek 21 jaar in haar greep had gehad. In deze periode had de regering zich nog meer vervreemd van de bevolking. De verkiezingen van 1989 waren opmerkelijk te noemen vanwege de deelname van een openlijk socialistische partij wier aanvoerder – Lula - niet alleen de arbeidersklasse vertegenwoordigde maar zelf ook een arbeider was: de arbeiderspartij PT. Er waren echter drie mislukte pogingen voor nodig (in 1989, 1994 en 1998) om Lula de presidentiële sjerp om te kunnen hangen. De opkomst van de PT, die plaatsvond binnen een context van toenemende mobilisatie

¹⁰⁵ Idem.

¹⁰⁶ Idem.

tegen autoritarisme, kan alleen begrepen worden in relatie met een breder proces van massaorganisatie en activisme dat sinds de jaren '70 langzaam gegroeid was.¹⁰⁷

De PT was in 1980 opgericht in São Paulo door een groep van vakbondsmensen, artiesten, linkse intellectuelen en Katholieken die de Bevrijdingstheologie¹⁰⁸ aanhingen. Tussen de oprichting van de partij en de overwinning van Lula in 2002 heeft zij haar standpunten wel ernstig moeten matigen. In 1982 stelde de PT zich nog tot doel een 'socialistische maatschappij te scheppen' en in 1993 werd door de partij een resolutie aangenomen die stelde dat hun doel het 'doen laten toenemen van spanningen binnen de bestaande (politieke) orde' was.¹⁰⁹ Tegen 2002 waren veel van de oorspronkelijk idealen van de partij echter al verdwenen en had men zich neergelegd bij het behouden van belangrijke 'neoliberale' elementen uit het beleid van president Cardoso - zoals het onverminderd doorgaan met het afbetalen van de buitenlandse schuld - en had het bovendien een alliantie gesloten met de rechtse *Partido Liberal* die Lula's *running mate* voor de verkiezingen mocht leveren.¹¹⁰

Veranderde demografie van de PT

Over het hoe en waarom van de transformatie van de PT zijn - evenals over de vraag hoe deze partij nu precies te classificeren - al vele boeken volgeschreven. De meest terugkomende conclusie bevat de notie dat de PT goed past binnen het beeld van een massapartij: het is opgericht buiten het bestaande politieke raamwerk, heeft een hoog ledenaantal, is niet afhankelijk van subsidies maar kan bestaan dankzij contributiegelden, campagnes moeten het hebben van massamobilisatie en het heeft een geïnstitutionaliseerde en hiërarchische structuur waarbinnen beslissingen van de nationale partijleiding worden overgenomen door de lokale leiders.¹¹¹ Dit hoeft echter niet te betekenen dat die massa altijd uit dezelfde schakels is blijven bestaan. Het is

¹⁰⁷ Félix Sánchez e.a., 'Lula's government: a critical appraisal'. In: Patrick Barrett e.a., *The New Latin American Left. Utopia reborn* (Londen 2008) 42-68.

¹⁰⁸ Een in de jaren '60 in Zuid-Amerika populair geworden theologie die zaken als slavernij, onderdrukking en sociale en economische ongelijkheid aanklaagt.

¹⁰⁹ David Samuels, 'From socialism to social democracy. Party organization and the transformation of the Worker's Party in Brazil', *Comparative Political Studies*, vol. 37, no. 9 (November 2004) 999-1024.

¹¹⁰ Idem.

¹¹¹ Richard Katz en Peter Mair, 'Changing models of party organization and party democracy: The emergence of the Cartel Party' *Party Politics*, vol. 1, no. 1 (januari 1995), 5-28.

mogelijk dat een deel van de aanhangers afhaakt terwijl nieuwe aanhangers aansluiten.

De beïnvloeding werkt niet alleen maar *top down*. Door de feeling die de partij heeft met alle lagen van de samenleving is het ook goed in staat om in te spelen op de bestaande wensen. Zodoende moet de partij hebben aangevoeld dat na het herstel van de democratie in Brazilië veel mensen angst hadden voor een terugkeer naar die tijd. Een nieuwe dictatuur moest ten koste van alles worden voorkomen en inzetten op een politieke partij met een radicale signatuur is daardoor geen populaire keuze. De Arbeiderspartij van begin jaren '90 zou daardoor nooit genoeg steun hebben kunnen krijgen om de presidentsverkiezingen te winnen en wijziging van de doelstellingen werd dan ook noodzakelijk geacht.¹¹²

Een door wetenschappers vaak getrokken conclusie is dat voor zowel de angstige als de triomfale reacties op de overwinning van Lula in 2002 niet veel reden was. Angst was er op Wall Street, waar aandelenhandelaren vreesden voor een einde aan de Braziliaanse toewijding aan de markthervormingen en het vasthouden van de economische stabiliteit. Feest was er bij het grootste gedeelte van links georiënteerd Brazilië vanwege de hoop op een definitieve afwijzing van het neoliberale economische model. Lula is echter niet de populist en hervormer gebleken voor wie enerzijds gevreesd en anderzijds gejuicht werd na zijn overwinning. Zijn regering heeft volgens een analyse van Peter Kingstone en Aldo Ponce nooit echt de deuren geopend voor voorheen uitgesloten sociale groepen en ook de schijn van corruptie lijkt maar niet te kunnen worden weggepoetst.¹¹³

Hadden zowel zijn voor- als tegenstanders dan zo'n verkeerd beeld van hem gekregen tijdens zijn verkiezingscampagne? Waren de armen misleid door Lula's militante verleden? Of kwam wellicht een belangrijk deel van zijn steun niet uit de progressieve hoek, wat zou kunnen verklaren waarom hij in 2006 relatief gemakkelijk werd herkozen terwijl hij in zijn eerste termijn maar weinig van zijn verkiezingsbeloftes had waargemaakt?

Lula's lijst met speerpunten voor de campagne werd in 2002 aangevoerd door sociale hervormingen. Deze konden betaald worden door de afbetaling van buitenlandse schulden te minderen. Daartoe zou hij op zijn strepen gaan staan bij het

¹¹² Zie ook: María Helena Moreira Alves, 'Something old, something new: Brazil's Partido dos Trabalhadores'. In: Barry Carr en Steve Ellner, *The Latin American Left. From the fall of Allende to Perestroika* (Boulder 1993) 225-242.

¹¹³ Peter Kingstone en Aldo Ponce, 'From Cardoso to Lula'.

IMF, de Wereldbank en de Wereldhandelsorganisatie en een gunstigere regeling afdwingen. Vervolgens kon de corruptie en de miserabele staat van het onderwijs worden aangepakt, de honger onder de allerarmsten zou afnemen en de werkgelegenheid toenemen. Deze punten deden het stuk voor stuk goed bij de arbeidersklasse en op basis van die beloften is hij tot president gekozen. Hij heeft zijn beloften echter niet waargemaakt.

Het is niet de bedoeling van dit onderzoek om uit te wijden over de exacte implementatie van de plannen van de PT, maar een kort overzicht van statistieken leert al snel dat van grote sociale veranderingen weinig sprake is. Zo moest het belangrijkste sociale programma - *Fome Zero* - 10 miljoen banen creëren, maar kwam het niet verder dan een kleine 4 miljoen, is het aantal in miserabele omstandigheden levende landloze boeren tussen 2003 en 2006 toegenomen van 60,000 naar 230,000 en zijn er van de beloofde 400,000 kleine percelen land voor boerenfamilies maar 117,000 toegekend.¹¹⁴ Dit heeft er dan ook toe geleid dat de PT inmiddels door veel voormalige aanhangers wordt afgedaan als een populistische façade, maar het heeft Lula niet zijn presidentschap gekost. Hij werd zelfs herkozen en hem werd de mogelijkheid geboden zijn opvolgster klaar te stomen voor het overnemen van zijn positie. Dit lijkt een tegenstrijdigheid maar is wel te verklaren.

De sleutel tot Lula's succes is te vinden in het goeddeels slagen van het project *Bolsa Família* (BF). BF is gericht op sociale hulp aan de allerarmste en geeft families een kleine toelage onder de voorwaarde dat ze hun kinderen naar school sturen en ze hen laten vaccineren. Dat dit project de stemmen van de allerarmsten voor Lula veilig stelt lijkt wel zeker. Het door Lula als de hoeksteen van zijn beleid gepresenteerde project is een immens succes en is al overgenomen door andere landen in de regio en zelfs door de stad New York.¹¹⁵ Mensen associëren Lula met de \$40 extra inkomsten die ze maandelijks krijgen en ze in staat stelt een televisie of een koelkast aan te schaffen. Een stem op een tegenkandidaat zou deze 'luze' in gevaar brengen.

De *Bolsa Família* is ook de belangrijkste reden voor een verschuiving in het electoraat van Lula. Veel van de intellectuelen die aan de basis stonden van de oprichting van de PT voelen zich verraden doordat Lula veel van zijn beloften van economische hervormingen heeft laten varen. Maar hij kreeg er de steun van de armen

¹¹⁴ Emily Kirksey, 'Lula. Brazil's lost leader' <http://www.coha.org/lula-brazils-lost-leader/> (geraadpleegd op 4 mei 2011).

¹¹⁵ Monte Reel, 'Cash aid program bolsters Lula's reelection prospects', *The Washington Post* (29 oktober 2006).

voor terug. Kort na de herverkiezing van Lula publiceerden Wendy Hunter en Timothy Power een artikel waarin zij deze verschuiving koppelen aan het succes van de *Bolsa Família*. Alhoewel de winstmarge van Lula in 2006 nagenoeg gelijk is aan die in 2002 maskeren deze cijfers cruciale verschillen in de samenstelling van zijn electoraat.¹¹⁶

Een aantal zaken maakt de herverkiezing van Lula op zijn minst opmerkelijk. Zo vond deze bijvoorbeeld plaats te midden van meerdere corruptieschandalen rond zowel zijn partij als zijn persoon. Illegale praktijken die voorheen alleen geassocieerd werden met andere politieke partijen bleken nu ook binnen de PT te spelen. Het leidde er in 2005 toe dat diverse PT-prominenten hun ontslag indienden en Lula's dagen leken geteld. Nog geen jaar later was zijn populariteit echter al weer terug op het peil van voor de schandalen. Hoe is dit mogelijk? Hunter en Power vinden een verklaring hiervoor in de verschuivende demografie van Lula's kiezersbasis sinds 2002.¹¹⁷

Onder leden van huishoudens die leefden van minder dan twee maal het minimumloon stemde bij de tweede ronde van de presidentsverkiezingen van 2006 69% op Lula, onder personen uit huishoudens tussen de twee en vijf maal het minimumloon was dit 59%, bij vijf tot tien maal het minimumloon was het 49% en bij meer dan tien maal het minimum nog maar 44%. Hoe lager het inkomen, des te hoger de steun voor Lula. Zijn tegenkandidaat Geraldo Alckmin had onder stemmers die meer dan tien maal het minimum verdienen zelfs een voorsprong van 12%.¹¹⁸ Lula's overwinning in het arme noorden en noordoosten van Brazilië was enorm: in sommige districten kreeg hij tot wel 85% van de stemmen. Het is dus wel duidelijk dat Lula in 2006 won op basis van de stemmen van de armen.

Toen Lula in 2002 voor de eerste maal tot president werd gekozen kwam een belangrijk deel van de op hem uitgebrachte stemmen – evenals bij zijn drie eerdere pogingen – van hoger opgeleiden uit stedelijke gebieden in het zuiden en zuidoosten van het land. Zij konden zich vinden in de grondbeginselen van de PT zoals vastgesteld bij de oprichting in 1980. In vier jaar tijd heeft zich dus een enorme verschuiving voorgedaan.

¹¹⁶ Wendy Hunter en Timothy Power, 'Rewarding Lula: Executive power, social policy, and the Brazilian elections of 2006', *Latin American Politics & Society*, vol. 49, no. 1 (maart 2007) 1-30.

¹¹⁷ Idem.

¹¹⁸ Zie ook: Datafolha peiling http://datafolha.folha.uol.com.br/eleicoes/2006/2006_index.php (geraadpleegd op 10 mei 2011).

De kans dat de hegemonie van de Arbeiderspartij snel doorbroken wordt lijkt erg klein. Niet alleen had Dilma Rousseff bij de verkiezingen in 2010 niets te duchten van haar rechtse opponent, het aantal partijen met een rechtse signatuur is sinds het herstel van de democratie alleen maar teruggelopen. Kort na het einde van de dictatuur in 1985 waren er acht landelijke politieke partijen die zich liberaal noemden, anno 2011 is dat er nog maar één. De burgemeester van São Paulo, Gilberto Kassab, heeft in 2011 zelfs zijn lidmaatschap van het centrumrechtse *Democratas* opgezegd om een sociaaldemocratische partij op te gaan richten omdat hij geen perspectief meer ziet voor rechts.¹¹⁹

Het voornaamste probleem van rechts lijkt te zijn dat zij nog altijd sterk worden geassocieerd met de laatste militaire dictatuur (1964-1985). Dit regime kwam in de jaren '60 aan de macht om een mogelijk communistische revolutie te voorkomen. Gedurende de ruim twintig jaar dat de militairen het land regeerden heeft rechts achterover geleund terwijl links volwassener is geworden en de transformatie heeft ondergaan zoals eerder beschreven, waarbij extremisme werd ingewisseld voor pragmatisme.¹²⁰ Een ander detail dat vaak terugkomt in de analyse van de geschiedenis van rechtse politieke partijen in Brazilië, is dat de grote commotie die onder de bevolking ontstond na de zelfmoord van de door velen zeer geliefde Getulio Vargas de ambitie van zijn tegenstanders jarenlang heeft afgestompt en hen ervan heeft weerhouden het beleid van Vargas al te stevig ter discussie te stellen.

Pragmatisme is de sleutel

Lula is in 2002 gekozen op basis van zijn verleden als vakbondsleider en zijn beloften van sociale hervormingen, en is in 2006 herkozen op basis van zijn daden. De groepen mensen die werden aangesproken door zijn beloften zijn echter wel anderen dan zij die zijn daden konden waarderen. Het pragmatisme waar om hij bekend was komen te staan was niet wat de meeste van zijn kiezers verwachtten toen ze hem in 2002 naar het presidentiële paleis stemden, maar wat hij tijdens zijn eerste termijn heeft bereikt sprak voldoende mensen aan om er nog eens vier jaar aan toe te mogen voegen.

Lula's doorbraak zat er na drie nederlagen aan te komen. Veel meer dan antineoliberalisme en een afkeer van de *Washington Consensus* zoals in dezelfde periode was waar te nemen in Venezuela, lagen een toenemende afkeer van corruptie

¹¹⁹ Philip de Wit, 'De hoop van rechts São Paulo is voortaan links', *NRC Handelsblad* (15 april 2011).

¹²⁰ Idem.

en een toename in de participatie van de arbeidersklasse die een kandidaat uit eigen gelederen koos ten grondslag aan de overwinning van Lula. Dat veel hervormingen maar moeizaam vorderden en diverse leden van de regering in verband werden gebracht met corruptie, weerhield de armen er niet van op hem te stemmen. Het hoger opgeleide deel van zijn aanhangers van het eerste uur haakte wel in belangrijke mate af.

Doordat Lula de armen met de *Bolsa Família* een flinke bijdrage in hun levensonderhoud bood kon hij hun stemmen veilig stellen. Dat hij door de andere progressieve staatshoofden in de regio wordt omarmd als een van hen is hiervan een logisch gevolg. Op basis van zijn economisch beleid is hier echter weinig grond voor want Brazilië is onder aanvoering van de PT nagenoeg evenveel verbonden met de Wereldbank en het IMF als het dat was onder Lula's voorganger Cardoso. Dat de Verenigde Staten zich daarom weinig zorgen hoeven te maken over de aanhoudende populariteit van Lula draagt alleen maar bij aan de stabiliteit van zijn regering.

Ook heeft Lula getoond wel iets van de durf en rebelseid van Hugo Chávez in zich te hebben wanneer hij 'de eerste wereld' schoffeert. Het meest extreme voorbeeld hiervan is de diplomatieke rel met Italië die Lula veroorzaakte tijdens zijn laatste maanden als president. Na diverse informele overleggen met kaderleden van de linkse vakbonden verleende Lula Cesare Battisti - voormalig *Proletari Armati per il Comunismo*-terrorist en in Italië veroordeeld tot levenslang wegens vier moorden – politiek asiel en blokkeerde daarmee het Italiaanse verzoek tot uitlevering. Naar verluidt nam Lula – die tegenover internationale media wijselijk schermde met een vage bepaling uit de Braziliaanse grondwet – deze beslissing op aandringen van vakbondsleiders die de veroordeling van Battisti zien als een grote rechtse samenzwering tegen deze communistische militant. Zijn populariteit in eigen land heeft niet onder de beslissing geleden.¹²¹

Resumerend kan gesteld worden dan Lula veel meer dan een sociaaldemocraat of populist een pragmatist is. Toen hij eenmaal president geworden was in 2002 liet hij veel van zijn economische hervormingsgezindheid varen, maar wist hier wel een ander belangrijk wapen voor in de plaats te stellen: bijdragen in het levensonderhoud die de allerarmsten niet konden weerstaan en die een stevige verschuiving in zijn

¹²¹ *Newsweek*, 'Cesare Battisti. The murderer taunting Italy' (26 januari 2011), <http://www.newsweek.com/2011/01/26/cesare-battisti-the-murderer-taunting-italy.html#> (geraadpleegd op 9 juni 2011).

electoraat van zuidelijke intellectuelen naar noordelijke armen veroorzaakte. In een land waar circa een kwart van de bevolking onder de armoedegrens leeft en een grote groep daar maar net boven zweeft¹²² is de steun van de arbeidersklasse onmisbaar. Dat zij hun stem niet eerder zo duidelijk hebben laten horen is voor een belangrijk deel te wijten aan de autoritaire vakbondsstructuur die van hen volgzame lieden maakte.

¹²² Zie Index Mundi, <http://www.indexmundi.com/brazil/>

Hoofdstuk 4: Argentinië

De Kirchners en de lange weg van links peronisme

Inleiding

Op 28 oktober 2007 beroofde Cristina Fernández de Kircher (hierna Cristina)¹²³ Hillary Clinton nog vóór de Amerikaanse voorverkiezingen van een potentieel unicum door als eerste vrouw ter wereld na democratische verkiezingen haar man na te volgen als bekleeder van het hoogste ambt van het land. Nadat Néstor Kirchner besloot het leiderschap van de *Frente para la Victoria*¹²⁴ - een functie achter de schermen, mogelijk vanwege gezondheidsproblemen - te verkiezen boven een tweede termijn als president, stond zijn vrouw Cristina klaar om zijn plek op het stembiljet in te nemen.

De overwinning van Cristina in 2007 was alles behalve onverwacht te noemen. Voor het eerst in tijden was er zelfs geen tweede stemmingsronde nodig, maar was de overweldigende 45,3% uit de eerste ronde al voldoende voor Elisa Carrió – die met 23% op de tweede plaats eindigde – om de felicitaties aan het kamp Kirchner over te laten brengen.¹²⁵ Veel opmerkelijker is de *rise to power* van Néstor Kirchner, die na een turbulente verkiezingsstrijd in 2003 het ambt in de schoot geworpen kreeg toen zijn tegenstrever zichzelf in de tweede stemmingsronde kansloos achtte en besloot op te geven. Hierdoor bleef de voormalige gouverneur van de kleine Patagonische provincie Santa Cruz achter met een mandaat van slechts 22%: het laagste percentage in de geschiedenis van het land waarmee een president is verkozen.

De vraag rijst natuurlijk of bij een dergelijke kleine ‘overwinning’ nog wel een analyse gemaakt kan worden die goed vergelijkingsmateriaal oplevert voor de bestudering van het thema van deze scriptie. Zou Kirchner snel weer het veld hebben moet ruimen dan was ik geneigd deze vraag met nee te beantwoorden. Echter, de populariteit van Kirchner schoot na aanvang van zijn ambtstermijn direct omhoog en hij wordt verantwoordelijk gehouden voor het feit dat de overwinning van zijn vrouw

¹²³ Om verwarring met Néstor Kircher te voorkomen in het in de Argentijnse media inmiddels gebruikelijk geworden Cristina Kirchner enkel bij de voornaam te noemen.

¹²⁴ Front voor de Overwinning: een in 2003 na interne onenigheid opgerichte centrumlinkse afsplitsing van de Peronistische partij.

¹²⁵ Ministerio del Interior de la República Argentina, http://www.resultados2007.gov.ar/paginas/f_top.htm (geraadpleegd op 6 april 2011).

vijf jaar later slechts een formaliteit was. Hij bleek dus veel meer dan een tussenpaus. Om deze reden, ondersteund door een door Steven Levitsky en María Victoria Murillo kort na de overwinning van Cristina gepubliceerde studie, zal ik de presidentschappen van de beide Kirchners als een geheel beschouwen. Volgens Levitsky en Murillo genoot Cristina tijdens de campagne ‘*most of the privileges of incumbency*’ en werd haar kandidatuur door nagenoeg het volledige electoraat beschouwd als een poging tot voortzetting van het beleid van haar echtgenoot.¹²⁶

Op welke manier wisten de Kirchners de kiezers aan zich te binden en wat stelden zij hen in het vooruitzicht? Wat is de rol van Kirchner’s agressieve benadering van het IMF hierin? In welke mate komt zijn stijl overeen met die van Chávez en Lula? Vormen de Kirchners een volwaardig onderdeel van de *pink tide*? Deze vragen zal ik in dit hoofdstuk behandelen.

De erfenis van Perón

Politieke macht, charismatisch leiderschap, economische ontwikkeling en effectieve democratie zijn de vier elementen die sinds het begin van de 20ste eeuw leidend zijn geweest in de Argentijnse strijd voor sociale rechtvaardigheid en economische stabiliteit. Een hoofdrol was hierin weggelegd voor Juan Domingo Perón, die president was van 1946 tot 1955, vervolgens het land tot 1973 vanuit Madrileens ballingschap bleef bezighouden, om terug te keren voor een derde termijn maar nog tijdens het eerste jaar van zijn nieuwe presidentschap overleed aan de gevolgen van een tijdens een toespraak in de open lucht opgelopen longontsteking. Veel van de oude Perón was er toen overigens al niet meer over. Het is een publiek geheim dat de mensen achter de aan dementie leidende oude *caudillo* in de jaren ’70 aan de touwtjes trokken en zijn eigen inbreng afnam.

Contradicterende mythes over en representaties van Perón’s jaren als president verdelen de Argentijnse samenleving al decennia lang. De arbeidersklasse werd in de jaren ’40 en ’50 rijkelijk beloond voor hun onvoorwaardelijke steun, met loonsverhogingen, gunstiger arbeidsomstandigheden, extra vakantiedagen en kortere werktijden. Het personalistische en paternalistische karakter van Perón’s leiderschap had een grote impact op het denken van de arbeidersklasse over de nationale politiek. De legitimiteit van het bestaande denken over democratie als een bestuursvorm die

¹²⁶ Steven Levitsky en María Victoria Murillo, ‘Argentina: from Kirchner to Kirchner’, *Journal of Democracy*, vol. 19, no. 2 (april 2008) 16-30.

bepikt blijft tot het uitoefenen van formele politieke rechten, werd door hem expliciet in twijfel getrokken en uitgebreid met het recht tot deelname aan de samenleving en de economie van het land dat voor iedereen open stond.¹²⁷

De fundamentele veranderingen die hij teweeg bracht op het gebied van herverdeling van welvaart en herstructurering van het vakbondswezen hebben effect tot op de dag van vandaag en elke nieuwe presidentskandidaat moet vechten tegen deze erfenis. Het is niet overdreven om te stellen dat hij het land halverwege de 20ste eeuw heeft opgesplitst in een peronistisch en een anti-peronistisch deel en dat deze splitsing ook nu nog een belangrijke rol speelt in iedere nieuwe verkiezingsstrijd.

In feite is de *Partida Justicialista* (Peronistische Partij, PJ) in Argentinië de enige echte massapartij die ooit bestaan heeft. De twee belangrijkste kwalificaties waaraan een politieke partij moet voldoen om een massapartij genoemd te kunnen worden zijn: 1) de partij moet een grote groep mensen aanspreken op basis van wat het bereikt heeft in plaats van alleen de missieomschrijving, en 2) de aanhang moet de partij identificeren met haar ‘abstracte’ imago in plaats van alleen met haar representanten.¹²⁸ De PJ is in Argentinië eigenlijk de enige partij die aan beide voorwaarden voldoet. De enige niet-Peronistische partij in Argentinië die ooit een democratische verkiezing won, de *Union Cívica Radical* (Radicale Burgerunie, UCR), heeft nooit kunnen beschikken over een electorale basis die zo groot was als die van de PJ en kent geen *grassroots* organisatie.¹²⁹

De loop van de politieke geschiedenis vanaf het moment dat Perón het toneel betrad – hij was al betrokken bij een in 1930 gepleegde staatsgreep – laat zien hoe gepolariseerd de situatie is. Tussen 1928 en 2003 heeft geen enkele Argentijnse president een grondwettelijke ambtstermijn voltooid. De enige presidenten die hun termijn voltooiden waren Juan Perón zelf en Carlos Menem, maar beide voerden gedurende deze periode ingrijpende grondwetswijzigingen door.¹³⁰ Iedere andere president van na 1955 had bovendien rekening te houden met een land vol kiezers dat tien jaar lang verwend was en geen genoegen nam met minder. Tegenover hen stond een kleine maar machtige elite die vol afgrijzen toekeek hoe hun machtsmonopolie

¹²⁷ Daniel James, *Resistance and integration: Peronism and the Argentine working class, 1946-1976* (Cambridge 1988) 15-16.

¹²⁸ Giovanni Sartori, ‘Party types, organisation and functions’, *West European Politics*, vol. 28, no. 1 (januari 2005) 5-33.

¹²⁹ Steven Levitsky en María Victoria Murillo, ‘Argentina: from Kirchner to Kirchner’.

¹³⁰ In 1930, 1943, 1955, 1966 en 1976 werden coups gepleegd. Alleen Perón en Menem zijn herverkozen, maar dit gebeurde nadat zij in respectievelijk 1947 en 1994 de grondwet wijzigden.

hen definitief werd afgenomen. Deze situatie is in zekere zin vergelijkbaar met de post-Vargas periode in buurland Brazilië.

Het peronisme wordt heden ten dage even zo vaak in verband gebracht met socialisme als met fascisme en laat zich maar moeilijk classificeren. Reden hiervoor is het uiteenvallen van de partij na het overlijden van Perón. Juan Perón was een meester in de verdeel en heers-strategie en wist zo groepen met verschillende belangen aan zich te binden. Na zijn overlijden bleven deze groepen echter vertwijfeld achter en pakte diverse elementen van zijn ideologie op om als belangrijkste speerpunten voor de voortzetting van de partij te dienen.

De strijd omtrent het gedachtegoed van Perón was een van de vele ingrediënten die de jaren '60 en '70 in Argentinië tot een grimmige en donkere periode maakte met veel politiek tot gevolg. Tot de tand toe bewapende peronistische, fascistisch en communistische milities bestreden elkaar en met de oprichting van het doodseskader *Triple A*¹³¹ begon de overheid zich ook te mengen in de strijd. Volgens het rapport *Nunca Más* - dat na afloop van de 'Vuile Oorlog' in 1983 werd gepubliceerd en waarin rekenschap voor het verleden werd afgelegd – vielen er tussen 1973 en 1975 458 doden als gevolg van de gewapende strijd.¹³² Ook al liep het aantal doden in 1976 weer wat terug, zien velen de coup die in maart van dat jaar een militaire junta aan de macht bracht als een onvermijdelijk gevolg van de ontstane situatie.

De militaire regeringen die tussen 1976 en 1983 aan de macht waren hebben een spoor van vernieling achtergelaten. Niet alleen werd hoogst onverantwoordelijk omgesprongen met de economie, ook verdwenen circa 30.000 politieke tegenstanders van het regime en verloor Argentinië een oorlog om de lang gekoesterde Falkland Eilanden, met nog eens honderden doden tot gevolg. Het verlies van de oorlog leidde ook indirect het einde van het regime in, waarna de Argentijnen in oktober 1983 voor het eerst in tien jaar weer naar de stembus mochten. Winnaar Raúl Alfonsín van de Radicale Burgerunie liet de peronistische kandidaat Italo Luder ver achter zich.

Het was op dat moment geen verrassing dat de peronistische partij niet de kracht had om de eerste president van de hervonden democratie te leveren. Voor aanvang van de campagne was Luder nog licht in het voordeel, maar Alfonsín won

¹³¹ *Alianza Anticomunista Argentina*, Argentijnse Anti-communistische alliantie.

¹³² Argentine National Commission on Disappeared, *Nunca Mas: The report of the Argentine National Commission on the Disappeared* (Buenos Aires 1986).

een beslissende slag toen hij halverwege zijn zogenoemde *Pacto Militar-sindical* bekend maakte; een akkoord tussen vertegenwoordigers van de vakbonden (grotendeels peronisten) en militairen om beide het Casa Rosada te verlaten. In ruil voor deze vreedzame aftocht zouden beide groepen niet vervolgd worden voor hun daden tijdens de dictatuur.¹³³ Alleen de ‘grote vissen’ moesten zich later voor een rechtbank verantwoorden. Deze stap werd in het buitenland veroordeeld maar in Argentinië door de kiezers duidelijk gewaardeerd. Op deze manier maakte Alfonsín een gebaar van vrede in plaats van met zijn verkiezing een nieuw hoofdstuk toe te voegen aan de strijd.

Alfonsín slaagde er ook echt in Argentinië in een rustiger vaarwater te brengen. Hij nam beslissingen die niet goed waren voor zijn imago maar wel voor het land. Zo verleende hij Isabel Perón vrijstelling van vervolging en liet op die manier grootschalige verduistering onbestraft. Ook trok hij ten koste van een ernstige verslechtering van de relatie met de Verenigde Staten Argentinië’s steun voor de Contra’s in en maakte hij werk van het herstellen van de banden met het Verenigd Koninkrijk na de Falklandoorlog. Alfonsín toonde zich een waren bruggenbouwer. Toen hij in 2009 op 82-jarige leeftijd overleed woonden duizenden zijn uitvaart bij en toonde ook Cristina Kirchner zich diep geroerd door het ontvallen van de man die Argentinië weer normen en waarden had bijgebracht na een periode van diep moreel verval.

De eerste man die de peronistische partij weer als president mocht vertegenwoordigen was Carlos Menem, die in 1989 de verkiezingen won. Menem was afkomstig uit het ‘rechtse kamp’ van de PJ. Zijn neoliberale koers was voor Carlos Álvarez reden om een linkse afsplitsing van de partij op te richten. Met nog een aantal kleinere afsplitsingen vormden zij in 1994 de *Frente por un País Solidario* (Frepaso), die in de jaren ’90 een aantal grote successen behaalde als gevolg van de impopulariteit van Menem, maar daarna uit elkaar viel.¹³⁴ De bekendste en eveneens linkse afsplitsing - ofschoon formeel nog wel onderdeel van de PJ - is de eerder

¹³³ Horacio Verbitsky, ‘El Pacto Alfonsín-Isabel’, *Página/12* (11 februari 2007).

¹³⁴ Juan Abal Medina, ‘The rise and fall of the Argentine centre-left. The crisis of Frente Grande’, *Party Politics*, vol. 15, no. 3 (mei 2009) 357-375.

genoemde *Frente para la Victoria* van het ‘kamp-K’.¹³⁵ Zo is de Peronistische aanhang dus al ruim een halve eeuw erg versplinterd.

Chaos als gevolg van neoliberale discipline

De overwinning van Néstor Kirchner in 2003 kwam na een van de meest turbulente episodes uit de moderne geschiedenis van de republiek. Eind 2001 haalde de *corralito* wereldwijd de voorpagina’s. Met deze term – die kan worden herleid tot het Spaanse woord voor omheining of box – wordt een set van beperkende maatregelen aangeduid die de Argentijnse regering nam om een bankrun af te remmen die al een jaar in volle gang was.

De economische crisis waarin het land terecht gekomen was vindt zijn oorsprong in de militaire dictatuur die tussen 1976 en 1983 aan de macht was. In deze periode werden grote sommen geld geleend en in projecten gestoken die meer verlies dan winst opleverden, zoals de overname van private schulden en de mislukte Falklandoorlog. Onder Carlos Menem werd Argentinië in 1989 een model voor neoliberale hervormingen waarin de aanwijzingen van het IMF ijverig werden opgevolgd, met als doel het vertrouwen van grote buitenlandse investeerders na jaren van afschrikwekkende instabiliteit weer terug te winnen. De resultaten waren verbluffend. Menem kon hoge economische groeicijfers overleggen en de hyperinflatie werd zeer snel afgestopt.¹³⁶

Een belangrijke component van het economische herstelplan was de koppeling van de Argentijnse peso aan de Amerikaanse dollar in een verhouding van 1:1. Dit is een erg extreme maatregel, maar leek op dat moment de enige oplossing omdat diverse stabilisatieplannen in het verleden al jammerlijk gefaald hadden. Het plan, dat gedurende de eerste helft van de jaren ’90 een groot succes bleek, ging ook gepaard met monsterprivatiseringen: binnen vijf jaar waren alle nutsbedrijven en industriële overheidsinstanties in (vrijwel uitsluitend buitenlandse) privé-handen overgegaan. Dit leidde tot de instroom van veel buitenlands kapitaal en droeg in belangrijke mate bij aan de spectaculaire economische statistieken.¹³⁷

¹³⁵ Omdat de K in Argentinië een weinig voorkomende beginletter van de achternaam is, is de pers al snel begonnen alles dat aan de Kirchers refereert aan te duiden met ‘K-’, zoals het ‘kamp-K’, ‘factie-K’ of ‘K-getrouwen’.

¹³⁶ Ziya Önis, ‘Varieties and crisis of neoliberal globalization: Argentina, Turkey and the IMF’, *Third World Quarterly*, vol 27, no.2 (maart 2006) 239-263.

¹³⁷ Idem.

De rigiditeit van het wisselkoersplan deed de Argentijnse economie echter uiteindelijk de das om. De inflatie was snel gereduceerd, maar wel ten koste van de flexibiliteit van het monetaire beleid: de Argentijnse overheid had niets meer te zeggen over de eigen economie omdat alle instrumenten aan anderen waren overgeleverd. Bij een eventuele negatieve episode in de wereldeconomie zou de regering geen mogelijkheid meer hebben om hier zelf tegen op te treden. Andere landen - zoals bijvoorbeeld buurland Brazilië – devalueerden eind jaren '90 hun eigen munt om de gevolgen van economische tegenslagen op te vangen, maar Argentinië had deze mogelijkheid niet langer omdat zij aan de Amerikaanse dollar vast zaten. Dit gegeven lag aan de basis van de Argentijnse crisis van 2001, die door de *New York Times* werd betiteld als '*the largest financial collapse of any country in history*'.^{138 139}

De crisis leidde ertoe dat grote aantallen mensen hun peso's begonnen op te nemen om deze om te wisselen voor Amerikaanse dollars of weg te zetten op buitenlandse bankrekeningen. In reactie daarop besloot de overheid geldopnames te beperken tot bedragen niet hoger dan \$250 per dag. Ontevredenheid over deze en andere maatregelen ontketende protesten die hun weerga niet kenden en deed de straten van de grote steden volstromen met menigten die hun woede koelden op winkelruiten en reclameobjecten van multinationals.

Op 20 december 2001 voelde toenmalig president Fernando de la Rúa zich genoodzaakt het presidentiële paleis per helikopter te ontvluchten nadat hij zijn ontslag had ingediend. Drie dagen van protest hadden ten koste van 26 doden, honderden gewonden en grote materiële schade een overwinning opgeleverd voor de kolkende massa van honderdduizenden op de stoep van het Casa Rosada. In de laatste weken van 2001 had Argentinië als gevolg van de chaos met Fernando de la Rúa, Ramón Puerta, Adolfo Rodríguez Saa, Eduardo Camano en Eduardo Duhalde in tien dagen maar liefst vijf presidenten. Niemand wilde zich nog branden aan de schande die het ooit zo eervolle ambt inmiddels omgaf.

Het IMF als boosdoener

De hierboven geschetste situatie lijkt ideaal voor de opkomst van een populistische leider. Ook Argentinië bevond zich in het type institutionele crisis dat in andere

¹³⁸ Idem.

¹³⁹ Clifford Krauss, 'Experts see record default in Argentine debt revision', *The New York Times* (2 november 2001).

landen in de regio al had geleid tot de opkomst van leiders wier voorgestane beleid diametraal tegenover dat van hun voorganger(s) stond. In Argentinië kwam deze overgang met enige vertraging. Voormalig gouverneur en vicepresident Eduardo Duhalde trad op 2 januari 2002 aan als interim-president, tot goed voorbereide verkiezingen een opvolger zouden opleveren. Tijdens zijn presidentschap, dat uiteindelijk zeventien maanden zou duren, liet hij de koppeling tussen de peso en de dollar los. Dit leidde tot hevige inflatie en vooral veel kritiek op het IMF.

De lange lijst van door IMF-beleid (mede)veroorzaakte crises in ontwikkelingslanden doet bij kritische journalisten en economen de vraag rijzen of deze wel allemaal het gevolg waren van een ongelukkige samenloop van omstandigheden. De ‘*orderly exchange*’ waarvan het IMF zich volgens de eigen missieomschrijving als hoeder ziet, wordt in veel van deze landen meer gezien als het ophalen van geld ván de armen vóór de rijken in plaats van het zorg dragen voor economische groei voor iedereen. In plaats van een orgaan dat moet helpen alle economieën te versterken, heeft het IMF volgens de kritiek veel te vaak opgetreden als instrument van de Amerikaanse regering en is het een wolf in schaapskleren.¹⁴⁰

Argentinië is lid geworden van het IMF (en de Wereldbank) in 1956, enkele maanden nadat Perón door middel van een militaire coup was afgezet. Toen al kreeg de Argentijnse regering te maken met het oerrecept van het IMF: het terugbrengen van de overheidsuitgaven, privatiseren van publiek eigendom en het bevriezen van de lonen. Uiteraard leidden deze maatregelen – die een grote impact hadden op het dagelijks leven van veel mensen – tot ontevredenheid. Het IMF ging door met het bekostigen van het liberaliseringsprogramma van de dictatuur terwijl het verzet werd onderdrukt. Dat hier geweld voor nodig was leek het IMF niet veel te kunnen schelen.¹⁴¹

Volgens de strategie van het IMF is de laatste stap in het liberaliseringsprogramma, nadat de economie hiervoor zorgvuldig is geprepareerd, het overgaan op vrijhandel. Voor zwakke economieën met onstabiele regeringen is dit vaak een risicovolle stap. Lukt de omschakeling, dan is dat de verdienste van het fonds. Lukt het niet dan komt dat doordat de maatregelen niet ver genoeg gingen. Volgens econoom en Nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz is het net zoiets als in de

¹⁴⁰ Marcela Lopez Levy, *We are millions. Neo-liberalism and new forms of political action in Argentina* (Londen 2004) 52-53.

¹⁴¹ Idem.

Middeleeuwen: ‘*When the patient died they would say, ‘well, he stopped the bloodletting too soon, he still had a little blood in him’’*.¹⁴²

De nieuwe vormen van protest tegen de manier waarop Argentinië door het IMF in de wurggreep was geplaatst, werden gemarkeerd door een beweging weg van het individualisme en het wegstijgen bij tekenen van andermans ongeluk dat zo bekend was uit de tijd van de laatste militaire dictatuur. Dit maakte plaats voor meer saamhorigheid en het besef dat iedereen ‘in hetzelfde schuitje’ zat. Dit werkte ook klassenoverstijgend. Het besef groeide dat er geen samenhangende maatschappij kon bestaan als zo velen worden uitgesloten en leidde ertoe dat de lagere klasse en de middenklasse de handen ineen sloegen in het verzet tegen het hen aangedane onrecht.¹⁴³

Dat met de beschuldigende vinger werd gewezen naar het IMF is volkomen te begrijpen. Het groeipotentieel van de Argentijnse economie was ernstig overschat en dit had geresulteerd in te ambitieuze plannen. Ondanks dat het de Argentijnse regering in 1998 wel waarschuwde dat meer structurele hervormingen nodig waren bleef het IMF steun verlenen op basis van een pakket aan beleidsmaatregelen dat inadequaat was. In een in 2004 zelf uitgebracht rapport geeft het IMF deze fouten toe en laat het optekenen dat meer druk op de regering had moeten worden uitgeoefend om de fiscale hervormingen op te schalen en een meer structureel karakter te geven. Tevens geeft het toe dat de zwakheden die tot de crisis geleid hebben al - ‘*to a striking degree*’ - waarneembaar waren toen het aan het begin van de jaren ’90 voor de buitenwereld nog leek alsof Argentinië een eigen versie van het *Wirtschaftswunder* beleefde. De gretigheid om de *boom* te zien als een voorteken van het aanbreken van een tijdperk van permanente economische groei won het van de dringende noodzakelijkheid om de zwakheden eerst aan te pakken. De gevolgen waren desastreus.¹⁴⁴

Zoals je in gelul niet kunt wonen kun je van ‘met de kennis van nu’ opgetekende IMF-bedenkingen ook niet eten. Te midden van deze atmosfeer mocht de Argentijnse bevolking in april 2003 naar de stembus om hun nieuwe president te kiezen. Of ze wel een keuze hadden valt echter te bediscussiëren. De enige twee kandidaten van formaat vertegenwoordigden dezelfde partij. Oud-president Carlos Menem nam het op tegen Néstor Kirchner, de gouverneur van de provincie Santa

¹⁴² Greg Palast, ‘Today’s winner of the Nobel Prize in economics’, *The Observer* (10 oktober 2001). Geciteerd in: Marcela Lopez Levy, *We are millions*.

¹⁴³ Marcela Lopez Levy, *We are millions*. 75-78.

¹⁴⁴ Zie: Christina Daseking e.a., *Lessons from the crisis in Argentina* (Washington DC 2004).

Cruz. Ricardo López Murphy van het conservatief liberale *Recrear* mocht hen flankeren, maar niet meer dan dat. Zo werd het een strijd tussen links en rechts peronisme.

Carlos Menem won de eerste stemmingsronde en moest het in de tweede opnemen tegen Kirchner. Het werd echter al snel duidelijk dat wanneer de mensen die op een van de andere kandidaten hadden gestemd hun keuze moesten maken tussen Menem en Kirchner, een grote meerderheid voor Kirchner zou kiezen. Met dat vooruitzicht besloot Menem op te geven en kreeg Kirchner het presidentschap in de schoot geworpen. Hem wachtte een moeilijke taak. Hij moest een verdeeld land uit een megacrisis trekken terwijl hij zijn mandaat ontleende aan nog geen kwart van de stemgerechtigden. Toch heeft het niet lang geduurd voor de populariteit van Néstor Kirchner gestaag begon te stijgen. Waaraan had hij dit te danken?

Kirchner heeft zich populair gemaakt door een serie van goede resultaten neer te zetten op zowel economisch als mensenrechtengebied. Vier opeenvolgende jaren boekte Argentinië veel exportgeleide groei als gevolg van stijgende grondstofprijzen en halveerden de armoede en de werkloosheid. Tussen 2003 en 2007 groeide de economie met 9% per jaar, iets wat voor de bevolking direct merkbaar was omdat de levensstandaard steeg, en dat werd gezien als een verdienste van Kirchner's regering. Kirchner breide ook voort op het aloude peronistische streven van het includeren van eerder buitengesloten groepen. Door een hervorming binnen het sociale zekerheidsstelsel door te voeren, konden nu ook werklozen en arbeiders uit de informele sector rekenen op erkenning en steun van de overheid. Hierdoor wist Kirchner een eerder niet-vertegenwoordigde groep van een miljoen mensen bij het systeem te betrekken.¹⁴⁵

Daarnaast voorzag Kirchner ook in iets waar de trotse Argentijn naar hunkerde: hij sloeg met zijn vuist op tafel in de onderhandelingen met het IMF. Zo had Argentinië bij het aantreden van Kirchner een flinke schuld open staan bij de Club van Parijs – een gremium dat bemiddelt tussen kredietverstrekken landen en landen die moeite hebben met het terugbetalen van deze kredieten – en weigerde deze aanvankelijk terug te betalen zo lang er in de arme noordelijke provincies nog mensen stierven van de honger. Toen de economische situatie eenmaal iets verbeterd was schoof Kirchner weer aan de onderhandelingstafel, maar niet zonder een uitgebreide

¹⁴⁵ Steven Levitsky en María Victoria Murillo, 'Argentina: from Kirchner to Kirchner'.

serie eisen neer te leggen. Zo weigerde hij om het IMF haar adviserende rol te laten uitoefenen, iets wat volgens de statuten van Club van Parijs verplicht is.¹⁴⁶

In 2003 had Kirchner twee opties: teruggrijpen op de manier waarop de economie door Perón werd aangepakt met veel aandacht voor regionale samenwerking en ontwikkeling of doorzetten op de ingeslagen neoliberale koers: iets dat gezien het gebrek aan vertrouwen in binnen- en buitenland en de deplorabele staat van de economie veel meer voor de hand lag dan te proberen er op eigen kracht uit te komen. De regering van Kirchner kon echter rekenen op steun van een aantal industriële grootmachten die exportgeoriënteerde industrialisatie prefereerde boven het model dat werd opgedrongen door het IMF. Dit maakte dat hij de gok durfde te wagen om voor de eerste optie gaan.¹⁴⁷

Focus op de eigen regio

De Argentijnse regering besloot als David tegen Goliath op individuele basis te onderhandelen over de openstaande schulden, in plaats van de hulp van buitenlandse kredietverstrekkers in te roepen. Als zij de voorwaarden van het IMF hadden geaccepteerd zou de rekening vooral betaald worden door de armen, die het hardst geraakt zouden worden door de bezuinigingen. Dat Kirchner deze optie van tafel veegde leverde hem daarom bij de door de crisis zwaar getroffen lagere en middenklasse veel krediet op.¹⁴⁸ Het zorgde tevens voor versterking van de regionale banden. In 2005 maakte Kirchner bekend dat hij een groot deel van de Argentijnse schulden aan het IMF – zo'n 10 miljard dollar – in één keer zou terug betalen. Niet omdat dat geld zo maar voorradig was, maar omdat het veel rente zou schelen als het bedrag van Venezuela zou worden geleend zodat zij Argentinië's grootste schuldeiser zouden worden en veel vriendelijker voorwaarden in het verschiep lagen. Kirchner heeft op zijn beurt een lans gebroken voor Chávez door met succes de toetreding van Venezuela tot de Mercosur te propageren.¹⁴⁹

Deze heroriëntatie op de regionale roots wordt gezien als een van de belangrijkste kenmerken van de regeringen Kirchner. Het idee dat decennia lang had

¹⁴⁶ Robert Shapiro, 'Don't pry from me Argentina', *Washington Times* (20 oktober 2007).

¹⁴⁷ Ernesto Vivares e.a., 'Argentina: reforming neoliberal capitalism'. In: Geraldine Lievesley en Steve Ludlam, *Reclaiming Latin America. Experiments in radical social democracy* (Londen 2009) 199-215.

¹⁴⁸ Idem.

¹⁴⁹ *The Economist*, 'Kirchner and Lula: different ways to give the Fund the kiss off', vol. 377, no. 8458 (december 2005) 49-51.

geheerst, dat vooral gefocust moest worden op het elitaire en conservatieve ideologische paradigma van de Europese voorouders, is vanaf 2003 grotendeels losgelaten. Dit is natuurlijk deels noodgedwongen, vanwege de internationale isolatie waarin het land terecht kwam als gevolg van het afbluffen van het IMF, wat uiteraard niet gewaardeerd werd door de landen waarbij Argentinië hoge schulden had open staan zoals Duitsland, Frankrijk en Japan. Maar vanwege deze situatie herontdekten ze wel het vitale belang van de regio. Vooral de steun van Brazilië en Venezuela was van groot belang. Met Brazilië werd een gemeenschappelijke benadering van de internationale financiële instellingen afgesproken en Venezuela stelde Argentinië zoals gezegd in staat om de eigen economische politiek met veel meer vrijheid in te richten door het verstrekken van miljardenleningen.¹⁵⁰ De regionale focus uitte zich ook in binnenlandse wet- en regelgeving. Zo werden rechten die tot dan toe alleen waren voorbehouden aan Argentijnse staatsburgers vanaf 2003 ook verstrekt aan burgers van andere Zuid-Amerikaanse landen die door de jaren heen illegaal het land in waren gekomen en veel met discriminatie te maken hadden gekregen.¹⁵¹

Het werd door zowel een groot deel van de eigen bevolking als de andere links georiënteerde collega's erg gewaardeerd dat Kirchner spierballen toonde richting buitenlandse schuldeisers en (verlengstukken van) de Amerikaanse regering. Een van de redenen dat hij zich sterk genoeg voelde om dit te doen moet de steun uit de regio geweest zijn. Deze waardering steeg tot een hoogtepunt in 2005 tijdens de eerder genoemde *Summit of the Americas* in Mar del Plata. Kirchner veegde hier de argumenten van de regering Bush en van conservatieve actoren in eigen land van tafel en koos voor regionale in plaats van internationale samenwerking. Brazilië, Venezuela en Bolivia moesten daarbij Argentinië's voornaamste partners worden. Dit uitte zich ook in de grote hoeveelheid bilaterale overeenkomsten die met deze landen werd gesloten: 61% ervan werd ondertekend door regionale partners, tegenover maar 6% door de Verenigde Staten en Canada.¹⁵²¹⁵³

Cristina speelde een voortrekkersrol bij de veroordeling van de coup tegen de Hondurese president Manuel Zelaya in 2009. Deze daad werd door de Argentijnse regering sterk veroordeeld en samen met Brazilië werd ten overstaan van de Mercosur

¹⁵⁰ Ernesto Vivares e.a., 'Argentina: reforming neoliberal capitalism'.

¹⁵¹ Idem.

¹⁵² Idem.

¹⁵³ Milagros López Belsué, 'La gestión Kirchner y los tratados bilaterales', http://www.nuevamayoria.com/index.php?option=com_content&task=view&id=172&Itemid=30 (geraadpleegd op 7 juni 2011).

en de Unasur de stellingname verdedigd dat de nieuwe Hondurese regering niet erkend mocht worden.¹⁵⁴ Zo tonen de linkse regeringen dat zij bereid zijn indien nodig elkaar te verdedigen.

¹⁵⁴ Niko Schwarz, 'El encuentro Lula Cristina', *La República* (20 november 2009).

Conclusie

Overeenkomsten

Voorafgaand aan de uitwerking van dit onderzoek heb ik de vraag gesteld hoe het mogelijk is dat Zuid-Amerika sinds 1998 overstroomd lijkt te worden door een linkse golf. Ik heb mezelf tot doel gesteld nader uit te zoeken of de meest in het oog springende overeenkomsten wel echt overeenkomsten zijn en of de verschillen niet enkel optisch verschillend zijn. Daarbij heb ik me gefocust op de opkomst van Hugo Chávez, Luiz Inácio Lula da Silva en Néstor Kirchner omdat hun verkiezingen naar mijn idee de intentie van de kiezer goed kunnen blootleggen. Om vast te stellen in welke mate de kiezer het werk van hun presidenten heeft gewaardeerd is het daarnaast nuttig om te kijken naar het verloop van herverkiezingstrajecten.

De belangrijkste overeenkomst die ik heb aangetroffen is de toename van het belang van groepen die voorheen gemarginaliseerd en van hun politieke belang ontdaan waren. Zo dankt Chávez zijn eerste verkiezingsoverwinning voor een belangrijk deel aan het feit dat hij bij de arbeidersklasse de vinger op de zere plek heeft weten te leggen. Bij hen heeft hij kunnen inhaken op een bestaand gevoel van onmacht. Een groot deel van de bevolking nam in 1998 als gevolg van desillusie over de landelijke politiek niet meer de moeite om te gaan stemmen en bood daarmee onbedoeld de armen - die in Chávez hun redder zagen – de macht om de president aan te wijzen. Nadat hij als president aan de middenklasse had bewezen ook goed te kunnen optreden als hun belangenbehartiger werd zijn presidentschap door een bredere groep kiezers gedragen en is hij zonder moeite herkozen.

Lula won zijn eerste presidentsverkiezing door steun te vergaren van zowel de lagere klasse - vanwege de sociale hervormingen die hij hen in het vooruitzicht stelde – als van de middenklassen – die nog geloofde in de PT van net na het herstel van de democratie - vanwege de voorgestelde verregaande economische hervormingen. Hij heeft echter alleen tegenover de eerstgenoemde groep zijn beloftes waargemaakt, maar wel in een dusdanig sterke mate dat hun loyaliteit inmiddels voor decennia lang lijkt vast te staan en vanwege de grote omvang van deze groep op zichzelf bepalend kan zijn bij landelijke verkiezingen.

Gezien het verloop van de stembusgang in Argentinië in 2002 valt uit deze uitslag *an sich* niet veel op te maken, maar Néstor Kirchner en zijn vrouw hebben hun populariteit binnen korte tijd enorm zien stijgen en hebben een geheel nieuwe kiezerspool weten te creëren door voorheen uitgesloten en verborgen groepen mensen aan te spreken en te motiveren tot participatie. De stem van deze groep speelde een belangrijke rol bij de overwinning van Cristina in 2007.

Zo komt in alle drie de gevallen de drang naar inclusie van de ‘*dispossessed and marginalised*’ terug, niet vanuit een zich voor populisme kenmerkend opportunisme maar vanuit diepgewortelde persoonlijke motivatie. Chávez komt zelf uit een arm milieu en raakte tijdens zijn militaire carrière in de ban van de Bolivariaanse ideologie die hem ertoe bracht zijn eigen leven en dat van zijn manschappen op het spel te zetten om een in zijn ogen corrupte en incompetentere regering door middel van een coup ten val te brengen. De ijver waarmee hij na deze mislukte coup poging verder trok op het ingeslagen pad bevestigt zijn toewijding. Ook Lula laat geen twijfel bestaan over zijn commitment aan de arbeidersklasse van waaruit hij zelf voortkomt en wiens belangen hij als vakbondsleider jaren heeft behartigd. Voor Kirchner stond er ook meer op het spel dan eigenbaat en het comfort van het pluche. Zijn aantreden als president stond tevens in het teken van een overwinning van links over rechts peronisme; een strijd die hij sinds zijn dagen als student fanatiek had gevoerd. Met zijn overwinning kon hij de taak op zich nemen hen die zich historisch gezien tot het peronisme aangetrokken zouden moeten kunnen voelen (maar waren afgeschrikt door de ultraliberale koers van Menem) alsnog onder de vleugels van zijn centrumlinkse alliantie te nemen.

Er zijn ook gelijkenissen te vinden in de toezeggingen die Chávez, Kirchner en Lula hun kiezers deden. Alle drie beloofden ze de ruimte die nodig was om grote sociale projecten op te starten te scheppen door het stopzetten of verminderen van de afbetaling van buitenlandse schulden. De belofte was een mes dat aan twee kanten sneed: aan de ene kant waren de in het vooruitzicht gestelde projecten hoopgevend en daarnaast werd de nationale trots geprikkeld door een van het buitenland onafhankelijk koers voor te stellen en de opgebouwde schulden als onrechtvaardig of als gevolg van imperialisme neer te zetten.

De schuld van de situatie waarin verandering moest worden gebracht werd in Venezuela, Brazilië en Argentinië door grote delen van de bevolking gelegd bij de neoliberale beleidsmaatregelen die jarenlang rücksichtslos geïmplementeerd waren

door regeringen die aan de leiband van Washington liepen. Ook de reputaties van internationale organisaties als het IMF en de Wereldbank hebben een flinke knauw gekregen. Dat inmiddels bewezen is dat de Amerikaanse regering een flink aandeel heeft gehad in het aan de macht brengen dan wel in het zadel houden van militaire junta's in diverse Zuid-Amerikaanse landen heeft bovendien geresulteerd in een dosis wantrouwen jegens 'het Westen' die onmogelijk weg te nemen lijkt.

Vershil in mate van radicalisme

Ik ben tot de overtuiging gekomen dat het recente dictatoriale verleden in Argentinië en Brazilië en het ontbreken daarvan in Venezuela ook een belangrijke factor is voor het verschil in niveau van radicalisme dat de linkse regeringen tentoon hebben kunnen en willen spreiden. In een overgang van dictatuur naar democratie zijn mensen vaak het meeste van alles op zoek naar stabiliteit. Velen hebben de vurige wens dat de misdadigers uit de afgesloten periode worden berecht maar anderen nemen ook genoegen met een gematigder benadering omwille van het bewaren van de broze vrede. In Brazilië is te zien dat de PT na het herstel van democratie moeite had om een electorale opening te vinden, al was de afkeer van hun vijanden – de militairen en zij die hen gedoogden - nog zo groot. De PT heeft haar toon ernstig moeten matigen alvorens de kiezers bereidheid uitten Lula naar de overwinning te stemmen. Het heeft hem drie opeenvolgende verkiezingsnederlagen gekost om hier achter te komen.

Ook in Argentinië werd na herstel van de democratie aanvankelijk gekozen voor de stabiliteit die de gematigde Raúl Alfonsín te bieden had. Pas daarna was men bereid te kiezen voor Carlos Menem, wiens bedoelingen voor aanvang van zijn presidentschap lastig in te schatten waren. Nadat hij had afgedaan koos de weifelende bevolking uiteindelijk voor Kirchner maar bezegelde deze keuze pas definitief in 2008 door zijn vrouw als zijn opvolgster te kiezen. Hiervoor had hij eerst moeten bewijzen dat hij de daad bij het woord zou voegen en voor Argentinië een positie uit zou onderhandelen die veel onafhankelijker was van de internationale financiële instellingen die het land al jaren op de pijnbank legden.

Venezuela heeft in de tweede helft van de 20ste eeuw geen dictatuur gekend. De aanname – samengevat in de *exceptionalism thesis* - dat het land vanwege haar gunstige uitgangspositie gevrijwaard zou blijven van dictaturen, leek in die zin te kloppen dat de democratie vijftig jaar lang nauwelijks in het geding is geweest. De zich opbouwende woede onder de bevolking over het door de twee grootste

regeringspartijen gesloten pact - dat de armen van hun kansen op een betere toekomst beroofde - maakte echter wel dat AD en COPEI te maken kregen met een 'tikkende tijdbom'. Dat het *puntofijo* systeem een halve eeuw had kunnen blijven bestaan was het bewijs van de onmacht van de massa. Toen een leider opstond die op onnavolgbare wijze verkondigde hier voor eens en voor altijd een einde aan te zullen maken kwam de bom tot ontploffing. Spookbeelden van de gevolgen van radicalisme die in het collectieve geheugen van de Argentijnen en Brazilianen gegrift staan waren in Venezuela non-existent. De Venezolanen die Chávez naar het presidentschap stemden waren op zoek naar een fundamentele verandering op het gebied van de distributie van economische middelen en politieke inspraak en Chávez heeft zich nooit door het verleden afgeremd gevoeld om met volle kracht als luidspreker van de *vox populi* te dienen.

Bibliografie

Bundels, rapporten en monografieën

- Argentine National Commission on Disappeared, *Nunca Mas: The report of the Argentine National Commission on the Disappeared* (Buenos Aires 1986).
- Barrett, Patrick e.a., *The New Latin American Left. Utopia reborn* (Londen 2008).
- Cameron, Maxwell en Eric Hershberg, *Latin America's Left turns. Politics, policies & trajectories of change* (Boulder 2010).
- Cannon, Barry, *Hugo Chávez and the Bolivarian revolution. Populism and democracy in a globalised age* (Manchester 2009).
- Carr, Barry en Steve Ellner, *The Latin American Left. From the fall of Allende to Perestroika* (Boulder 1993).
- Cassullo, Nicolás, *Peronismo: militancia y crítica, 1973-2008* (Buenos Aires 2008).
- Cohen, Deborah, *Comparison and History. Europe in Cross-national Perspective* (New York 2004).
- Conniff, Michael, *Latin American Populism in comparative perspective* (New Mexico 1982).
- Daseking, Christina e.a., *Lessons from the crisis in Argentina* (Washington DC 2004).
- James, Daniel, *Resistance and integration: Peronism and the Argentine working class, 1946-1976* (Cambridge 1988).
- Jones, Bart, *Hugo. The Hugo Chávez story from the mud hut to the perpetual revolution* (Hanover 2007).
- Kampwirth, Karen, *Gender and populism in Latin America: passionate politics* (Pennsylvania 2010).
- Kozloff, Nikolas, *Hugo Chávez. Oil, politics and the challenge to the United States* (New York 2006).
- Kirby, Peadar, *Introduction to Latin America: 21st Century challenges* (Londen 2003).
- Lievesley, Geraldine en Steve Ludlam, *Reclaiming Latin America. Experiments in radical social democracy* (Londen 2009).
- Lopez Levy, Marcela, *We are millions. Neo-liberalism and new forms of political action in Argentina* (Londen 2004)

- Niekerk, Arnoldus van, *Populisme en politieke ontwikkeling in Latijns Amerika* (Rotterdam 1972).
- Reid, Michael, *Forgotten continent: The battle for Latin America's soul* (New Haven 2007).
- Roberts, Kenneth, *Repoliticizing Latin America: the revival of populist and leftist alternatives* (Washington DC 2007).
- Weyland e.a., Kurt, *Leftist governments in Latin America. Successes and shortcomings* (Cambridge 2010).

Artikelen

- Ballvé, Teo, 'The declaration of Tiwanaku', *NACLA report on the Americas*, vol. 39, no. 5 (maart/april 2006) 3.
- Beasley-Murray e.a., Jon, 'Latin America's left turns: an introduction', *Third World Quarterly*, vol. 30, no. 2 (maart 2009) 319-330.
- Boito jr., Armando, 'The state and trade unionism in Brazil', *Latin American Perspectives*, vol. 21, no. 1 (december 1994) 7-23.
- Canel, Eduardo, 'Uruguay's Tilt Left?', *NACLA Report on the Americas*, vol. 38, no. 2 (september 2004) 13-14.
- Castañeda, Jorge, 'Latin America's left turns', *Foreign Affairs*, vol. 85, no. 3 (mei 2006) 28-43.
- Crips, Brian, 'The rigidity of democratic institutions and the current legitimacy crisis in Venezuela', *Latin American Perspectives*, vol 23, no. 3 (juni 1996) 30-49.
- Ellner, Steve, 'Polarized politics in Chavez's Venezuela', *NACLA Report on the Americas*, vol. 33, no. 6 (mei 2000) 29-33.
- Ellner, Steve en Miguel Tinker Salas, 'The Venezuelan Exceptionalism Thesis: separating myth from reality', *Latin American Perspectives*, vol. 32, no. 2 (maart 2005) 5-19.
- Forero, Juan, 'Brazilian president's handpicked successor leads, faces runoff', *The Washington Post* (4 oktober 2010).
- Grinberg, Nicolas, 'Where is Latin America going? FTAA or Twenty-first-century socialism?', *Latin American Perspectives*, vol. 37, no. 185 (januari 2010) 185-202.
- Hawkins, Kirk, 'Is Chávez populist? Measuring populist discourse in comparative perspective.', *Comparative Political Studies*, vol. 42, no. 8 (augustus 2009) 1040-1067.

- Joynt, Carey en Nicholas Rescher, 'The problem of uniqueness in history', *History and Theory*, vol. 1, no. 2 (1961) 150-162.
- Krauss, Clifford, 'Experts see record default in Argentine debt revision', *The New York Times* (2 november 2001).
- Levitsky, Steven en María Victoria Murillo, 'Argentina: from Kirchner to Kirchner', *Journal of Democracy*, vol. 19, no. 2 (april 2008) 16-30.
- Lupu, Noam, 'Who voted for chavismo? Class voting in Hugo Chavez's Venezuela', *Latin American Research Review*, vol. 45, no.1 (januari 2010) 7-32.
- Katz, Richard en Peter Mair, 'Changing models of party organization and party democracy: The emergence of the Cartel Party', *Party Politics*, vol. 1, no. 1 (januari 1995) 5-28.
- McNickle, Colin, 'Latin America's 'pragmatic' pink tide', *Pittsburg Tribune Herald* (6 maart 2005).
- Medina, Juan Abal, 'The rise and fall of the Argentine centre-left. The crisis of Frente Grande', *Party Politics*, vol. 15, no. 3 (mei 2009) 357-375.
- Önis, Ziya, 'Varieties and crisis of neoliberal globalization: Argentina, Turkey and the IMF', *Third World Quarterly*, vol 27, no.2 (maart 2006) 239-263.
- Parker, Dick, 'Chávez and the search for an alternative to neoliberalism', *Latin American Perspectives*, vol. 32, no. 2 (maart 2005) 39-50.
- Pearson, Tamara, 'Venezuela and Ecuador consolidate bilateral agreements, SUCRE currency system', *Venezuelaanalysis.com* (18 januari 2011).
- Roberts, Kenneth, 'Latin America's populist revival', *SAIS Review*, vol. 27, no. 1 (december 2007) 3-15.
- Roberts, Kenneth, 'Neoliberalism and the Transformation of Populism in Latin America: The Peruvian Case', *World Politics*, vol. 48, no. 1 (oktober 1995) 82-116.
- Samuels, David, 'From socialism to social democracy. Party organization and the transformation of the Worker's Party in Brazil', *Comparative Political Studies*, vol. 37, no. 9 (november 2004) 999-1024.
- Sartori, Giovanni, 'Party types, organisation and functions', *West European Politics*, vol. 28, no. 1 (januari 2005) 5-33.
- Schwarz, Niko, 'El encuentro Lula Cristina', *La República* (20 november 2009).
- Seligson, Mitchell, 'The rise of populism and the left in Latin America', *Journal of Democracy*, vol. 18, no.3 (juli 2007) 81-95.
- Shapiro, Robert, 'Don't pry from me Argentina', *Washington Times* (20 oktober 2007).
- Stout, David, 'Chávez calls Bush 'the Devil' in U.N. speech', *The New York Times* (20 september 2006).

- Suggett, James, 'Honduras withdraws from ALBA, El Salvador won't join despite FMLN support', *Venezuelaanalysis.com* (15 januari 2010).
- Sylvia, Ronald en Constanine Danopoulos, 'The Chávez phenomenon: political change in Venezuela', *Third World Quarterly*, vol. 24, no. 1 (februari 2003) 63-76.
- Torre, Carlos de la 'The ambiguous meanings of Latin American populisms', *Social Research*, vol. 59, no. 2 (juni 1992) 385-414.
- Toye, John en Richard Toye. 'The origins and interpretation of the Prebisch-Singer Thesis', *History of Political Economy*, vol. 35, no. 3 (oktober 2003) 437-467.
- Verbitsky, Horacio, 'El Pacto Alfonsín-Isabel', *Página/12* (11 februari 2007).
- Weisbrot, Mark, 'Nestor Kirchner: Argentina's independence hero', *The Guardian* (27 oktober 2010).
- Weyland, Kurt, 'Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics.' *Comparative Politics*, vol. 34, no.1 (oktober 2001) 1-22.
- Wit, Philip de, 'De hoop van rechts São Paolo is voortaan links', *NRC Handelsblad* (15 april 2011).
- Zedillo, Ernesto, 'Lula: the end of Latin American populism?', *Forbes* (oktober 2002) vol. 170, no. 13, 55.

Online bronnen

- ALBA, <http://www.alba-tcp.org/content/principios-fundamentales-del-alba> (geraadpleegd op 14 april 2011).
- Kirksey, Emily, 'Lula. Brazil's lost leader' <http://www.coha.org/lula-brazils-lost-leader/> (geraadpleegd op 4 mei 2011).
- López Belsué, Milagros, 'La gestión Kirchner y los tratados bilaterales', http://www.nuevamayoria.com/index.php?option=com_content&task=view&id=172&Itemid=30 (geraadpleegd op 7 juni 2011).
- Marcano, Cristina, 'Interview with Heinz Dieterich: "In Venezuela conditions for building socialism of the 21st century have been created'.' <http://mrzine.monthlyreview.org/2007/marcano030107.html> (geraadpleegd op 30 mei 2011).
- Ministerio del Interior de la República Argentina, http://www.resultados2007.gov.ar/paginas/f_top.htm (geraadpleegd op 6 april 2011).

- Newsweek, 'Cesare Battisti. The murderer taunting Italy' (26 januari 2011), <http://www.newsweek.com/2011/01/26/cesare-battisti-the-murderer-taunting-italy.html#> (geraadpleegd op 9 juni 2011).
- The Economist*, 'Kircher and Lula: different ways to give the Fund the kiss off', vol. 377, no. 8458 (december 2005) 49-51.
- Williamson, John, 'What Washington means by policy reform', <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?researchid=486> (geraadpleegd op 21 april 2011).
- Ylarri, Pedro, 'Cristina tenía razón: estuvo presa con Nestor Kirchner', http://www.perfil.com/contenidos/2010/02/20/noticia_0011.html (geraadpleegd op 9 april 2011).
- Zibechi, Raúl, 'UNASUR puts out its first fire in Bolivia: Brazil makes the difference', <http://www.cipamericas.org/archives/1584> (geraadpleegd op 25 maart 2011).

Bijlage 1

Overzicht van verkiezingsoverwinningen van linkse kandidaten.

Jaar	Land	Kandidaat	% stemmen	% voorsprong
1998	Venezuela	Hugo Chávez	56 ¹⁵⁵	16
2000	Chili	Ricardo Lagos	51	2
2000	Venezuela	Hugo Chávez	60	22
2002	Brazilië	Lula da Silva	61	22
2003	Argentinië	Nestor Kirchner	22	-2 ¹⁵⁶
2004	Uruguay	Tabaré Vazquez	52	16
2005	Bolivia	Evo Morales	54	25
2005	Chili	Michelle Bachelet	53	6
2006	Brazilië	Lula da Silva	61	22
2006	Ecuador	Rafael Correa	57	13
2006	Venezuela	Hugo Chávez	63	26
2007	Argentinië	Cristina Fernández	45	22
2008	Paraguay	Fernando Lugo	42	12
2009	Ecuador	Rafael Correa	52	24
2009	Bolivia	Evo Morales	64	38
2010	Uruguay	José Mujica	52	9
2010	Brazilië	Dilma Rousseff	56	12
2011	Peru	Ollanta Humala	51	2

¹⁵⁵ Indien een tweede stemronde werd gehouden staan de percentages uit deze ronde vermeldt.

¹⁵⁶ Kandidaat Carlos Menem behaalde 24% van de stemmen, maar trok zich terug uit de tweede ronde.